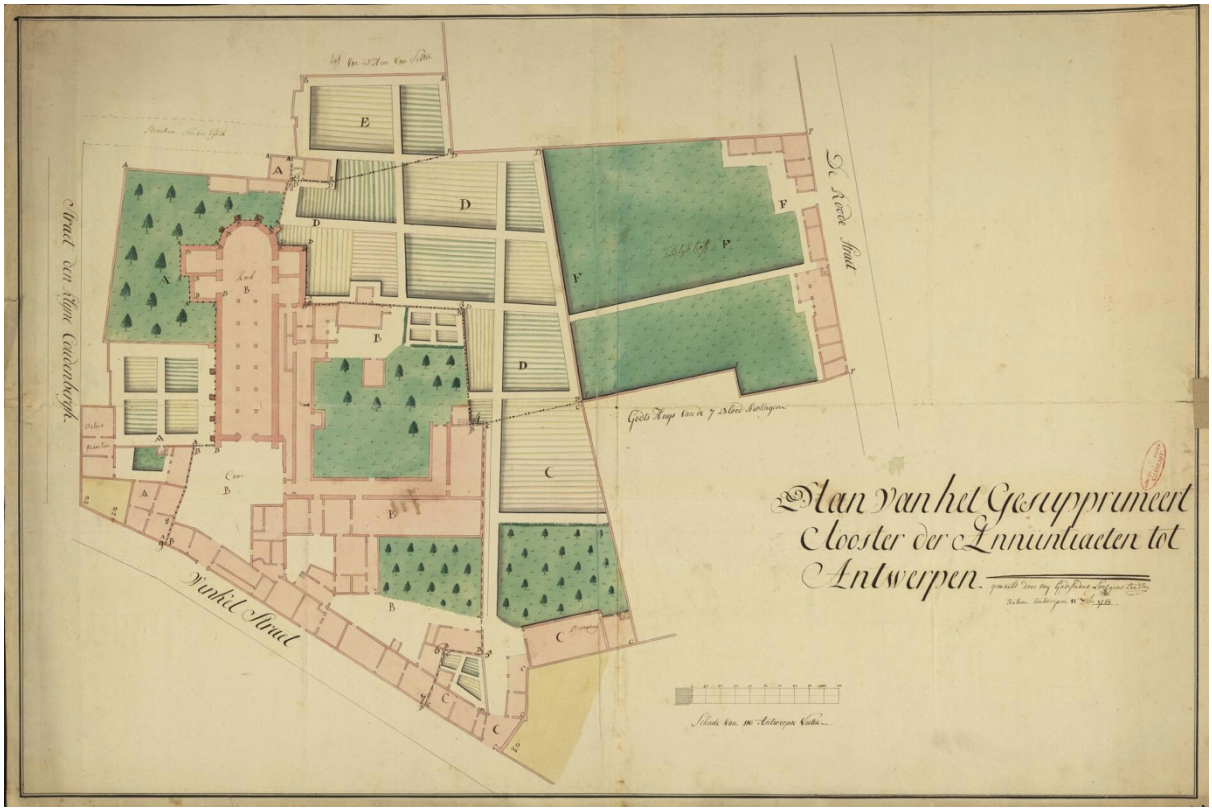

Betreft:
Klooster van de annonciaden, Protestantse kerk

Ligging:
Lange Winkelstraat 1-5, 2000 Antwerpen
Rodestraat 12-14, 2000 Antwerpen (deel)
Kleine Kauwenberg 39-41, 2000 Antwerpen

Beheersplan opgemaakt door:
MAAT_WERK architecten bvba
Jules Bordetstraat 22/101
2018 Antwerpen

Opdrachtgevers:
Bestuursraad Protestantse Kerk Antwerpen-Noord (VPKB)
Lange Winkelstraat 5
2000 Antwerpen

Universiteit Antwerpen
Prinsstraat 13
2000 Antwerpen

0 INHOUDSTAFEL

0 INHOUDSTAFEL 3

1 IDENTIFICATIE 7

2 HISTORISCHE NOTA 11

2.1 HISTORIEK KLOOSTER EN KERK, 1609-1827 11

2.1.1 ANNONCIADENKLOOSTER, 1609-1784 11
2.1.2 GEBRUIK DOOR STAAT EN STAD, 1784-1819 11
2.1.3 SCHENKING AAN PROTESTANTEN EN VERBOUWING B.E. PARAVICINI, 1819-1827 11

2.2 HISTORIEK KERK, 1827-HEDEN 13

2.2.1 HERSTELLINGSWERKEN F. BERCKMANS, 1827-1873 13
2.2.2 RESTAURATIEWERKEN F. VAN DIJK, 1873-1920 15
2.2.3 BERSCHERMING EN HERSTELLINGSWERKEN, 1920-1990 15
2.2.4 RECENTE RESTAURATIEWERKEN MAAT_WERK ARCHITECTEN, 2014-2019 17

2.3 HISTORIEK KLOOSTER, 1827-HEDEN 17

2.3.1 VERKOOP (EN VERHUUR?) GRONDEN EN GEBOUWEN, 1827-1872 17
2.3.2 VERKOOP GEBOUWEN AAN PARTICULIEREN, 1872-1972 19
2.3.3 EIGENDOM UNIVERSITEIT ANTWERPEN, 1972-HEDEN 19

3 INVENTARISATIE HUIDIGE TOESTAND 21

3.1 KERK 21

3.1.1 EXTERIEUR EN STRUCTUUR 21
3.1.2 INTERIEUR 23
3.1.2.1 Inkomhal 23
3.1.2.2 Kerkruimte en koor 23
3.1.2.3 Doksaal en traptoren 29
3.1.2.4 consistorie 29
3.1.2.5 Zolder 31
3.1.2.6 Kruipkelder 31
3.1.2.7 cultuurgoederen en Onroerende interieurelementen 31

3.1.3 TECHNIEKEN 33
3.1.3.1 Verwarming 33
3.1.3.2 Verlichting en elektriciteit 33

3.1.4 ASBEST 33
3.1.5 AKOESTIEK 33

3.2 BESCHERMD KLOOSTERRESTANT 35

3.2.1 EXTERIEUR EN STRUCTUUR 35
3.2.2 INTERIEUR 39

3.3 NIET-BESCHERMDE GEBOUWEN EN PERCELEN 41

3.3.1 NOORDELIJK DEEL WESTELIJKE PANDGANG 41
3.3.2 KERKPLEIN 43
3.3.3 VOORMALIGE PATERSKWARTIER 45
3.3.3.1 Gebouwen 45
3.3.3.2 Tuin 45

3.3.4 BRAAKLIGGENDE PERCELEN KLEINE KAUWENBERG 47
3.3.5 HOEKPAND LANGE WINKELSTRAAT / KLEINE KAUWENBERG 47

4 ERFGOEDWAARDEN 49

5 BEHEERSVISIE EN DOELSTELLINGEN 51

5.1 BEHEERSVISIE 51

5.1.1 KERK 51
5.1.1.1 Eredienstfunctie 51
5.1.1.2 Toeristisch en cultureel medegebruik 51

5.1.2 BESCHERMD KLOOSTERRESTANT EN NOORDELIJKE DEEL WESTELIJKE PANDGANG 51
5.1.3 KOSTERHUIS, PASTORIE EN AANGRENZENDE PERCELEN 52

5.2 BEHEERSDOELSTELLINGEN....52
5.2.1 DOELSTELLING 1: BEHOUD, VERBETERING EN HERSTEL VAN DE ERFGOEDWAARDEN VAN DE KERK....52
5.2.1.1 Subdoelstelling 1.1: Behoud van de erfgoedwaarden van het exterieur....52
5.2.1.2 Subdoelstelling 1.2: Herwaardering van de erfgoedwaarden van het interieur....52
5.2.1.3 Subdoelstelling 1.3: Verbeteren van de aanleg rondom de kerk....52
5.2.2 DOELSTELLING 2: OPTIMALISEREN VAN HET GEBRUIKSCOMFORT IN DE KERK....52
5.2.2.1 Subdoelstelling 2.1: Verbeteren van de toegankelijkheid....52
5.2.2.2 Subdoelstelling 2.2: Verbeteren van het sanitair....52
5.2.2.3 Subdoelstelling 2.3: Optimaliseren van de technieken en de energie-efficiëntie....52
5.2.3 DOELSTELLING 3: HERBESTEMMING EN HERSTEL VAN DE ERFGOEDWAARDEN VAN DE KLOOSTERRESTANTEN 53
5.2.3.1 Subdoelstelling 3.1: Opnieuw in gebruik nemen van het beschermd kloosterrestant....53
5.2.3.2 Subdoelstelling 3.2: Herstel van de erfgoedwaarden....53
5.2.3.3 Subdoelstelling 3.3: Verbeteren van de energie-efficientie....53
5.2.4 DOELSTELLING 4: HERBESTEMMING VAN KOSTERHUIS, PASTORIE EN AANGRENZENDE PERCELEN....53
5.2.5 DOELSTELLING 5: BESCHERMING VAN OVERIGE KLOOSTERRESTANTEN....53
6 MAATREGELEN....55
6.1 DOELSTELLING 1: BEHOUD, VERBETERING EN HERSTEL VAN DE ERFGOEDWAARDEN VAN DE KERK.55
6.1.1 SUBDOELSTELLING 1.1: BEHOUD VAN DE ERFGOEDWAARDEN VAN HET EXTERIEUR....55
6.1.2 SUBDOELSTELLING 1.2: HERWAARDERING VAN DE ERFGOEDWAARDEN VAN HET INTERIEUR....56
6.1.3 SUBDOELSTELLING 1.3: VERBETEREN VAN DE AANLEG RONDOM DE KERK....60
6.2 DOELSTELLING 2: OPTIMALISEREN VAN HET GEBRUIKSCOMFORT....61
6.2.1 SUBDOELSTELLING 2.1: VERBETEREN VAN DE TOEGANKELIJKHEID....61
6.2.2 SUBDOELSTELLING 2.2: VERBETEREN VAN HET SANITAIR....61
6.2.3 SUBDOELSTELLING 2.3: OPTIMALISEREN VAN DE TECHNIEKEN....61
6.3 DOELSTELLING 3: HERBESTEMMING EN HERSTEL VAN DE ERFGOEDWAARDEN VAN DE KLOOSTERRESTANTEN....62
6.3.1 SUBDOELSTELLING 3.1: OPNIEUW IN GEBRUIK NEMEN VAN HET BESCHERMD KLOOSTERRESTANT....62
6.3.2 SUBDOELSTELLING 3.2: HERSTEL VAN DE ERFGOEDWAARDEN....62
6.3.3 SUBDOELSTELLING 3.3: VERBETEREN VAN DE ENERGIE-EFFICIËNTIE....65
6.4 DOELSTELLING 4: HERBESTEMMING VAN KOSTERHUIS, PASTORIE EN AANGRENZENDE PERCELEN..65
6.5 DOELSTELLING 5: BESCHERMING VAN OVERIGE KLOOSTERRESTANTEN....65
7 MANIER EN TIJDSTIP VAN OPVOLGING....67
7.1 INSTANDHOUDINGSWERKEN....67
7.2 RESTAURATIEWERKEN....67
7.3 ONDERHOUDSWERKEN....67
8 BIJLAGEN....69

Tenzij anders vermeld zijn alle foto's in dit beheersplan afkomstig van MAAT_WERK architecten.

Afbeelding 1: Voorgevel Annonciadenkerk (MWA, 2015)

Afbeelding 2: Restant Annonciadenklooster (Universiteit Antwerpen, 2016)

Afbeelding 3: Luchtfoto (uit visienota, 2017)

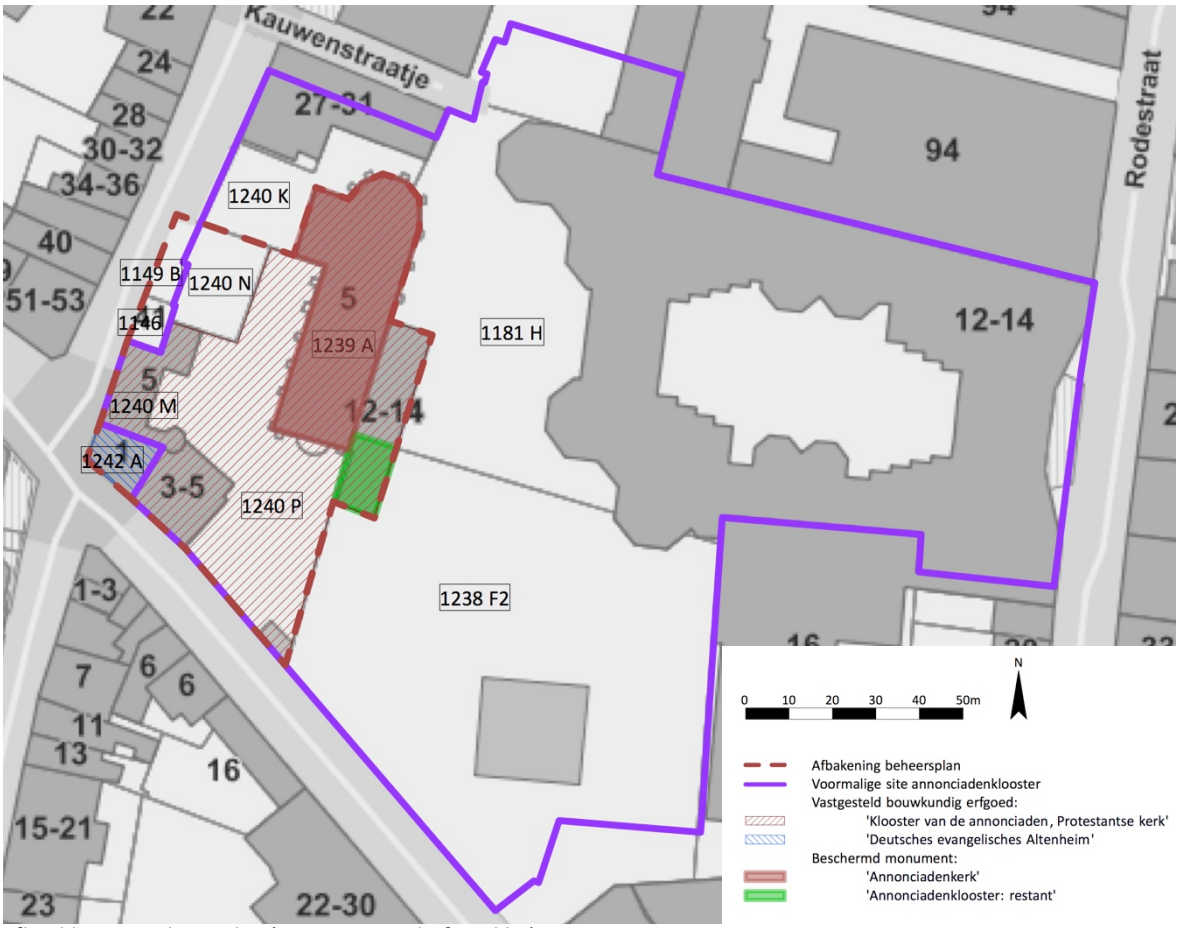

Afbeelding 4: Kadasterplan (geo.onroerenderfgoed.be)

1 IDENTIFICATIE

Dit beheersplan betreft de voormalige kloostersite van de annonciaden gelegen in het bouwblok dat begrensd wordt door de Paardenmarkt, Lange Winkelstraat, Kleine Kauwenberg en Rodestraat. Op de site bevinden zich de voormalige Annonciadenkerk, sinds 1821 Protestants kerk "De Brabantse Olijfberg" en restanten van het Annonciadenklooster, specifiek van de pandgang en het paterskwartier.

Het beheersplan behandelt alle percelen binnen het vastgesteld bouwkundig erfgoed 'Klooster van de annonciaden, Protestantse kerk' en bij uitbreiding de percelen Kleine Kauwenberg 39-41 en Lange Winkelstraat 1, die de voormalige kloostersite begrenzen en eigendom zijn van het kerkbestuur.

KADASTRALE GEGEVENS EN EIGENDOMSSITUATIE
Antwerpen, 2e afdeling, sectie B. Kadasterplan, zie Afbeelding 4.

BENAMING	ADRES	PERCEELNUMMERS	EIGENDOM
Deutsches evangelisches Altenheim	Lange Winkelstraat 1	1242 A	Bestuursraad Protestantse Kerk Antwerpen-Noord
Protestantse kerk	Lange Winkelstraat 3-5	1239 A	FOD Financiën Concessiehouder: Bestuursraad Protestantse Kerk Antwerpen-Noord
Kerkplein en tuin	Lange Winkelstraat 3-5	1240 P	FOD Financiën Concessiehouder: Bestuursraad Protestantse Kerk Antwerpen-Noord
Paterskwartier (huidig kosterhuis en pastorie)	Lange Winkelstraat 3-5	1240 M	FOD Financiën Concessiehouder: Bestuursraad Protestantse Kerk Antwerpen-Noord
Zuidelijk deel westelijke pandgang	Rodestraat 12-14	1238 F2 (deel)	Universiteit Antwerpen
Noordelijk deel westelijke pandgang	Rodestraat 12-14	1181 H (deel)	Universiteit Antwerpen
Braakliggende terreinen	Kleine Kauwenberg 39-41	1146 en 1149 B	Bestuursraad Protestantse Kerk Antwerpen-Noord
Tuin	Kleine Kauwenberg 39-41	1240 N	Bestuursraad Protestantse Kerk Antwerpen-Noord

BESCHERMINGEN
BESCHERMD MONUMENT
De Annonciadenkerk is, samen met het restant van het Annonciadenklooster, beschermd als monument volgens het Koninklijk besluit van 23 november 1981:

> *"worden beschermd als monument overeenkomstig de bepalingen van het decreet van 3 maart 1976, om reden van de historische waarde:*
> *- de voormalige Annonciadenkerk, gelegen Lange Winkelstraat 3-5, te Antwerpen, bekend ten kadaster: Antwerpen, sectie B, perceelnummer 1239 A, eigendom van de stad Antwerpen.*
> *- restant van het Annonciadenklooster, te Antwerpen, bekend ten kadaster: Antwerpen, sectie B, perceelnummer 1238 F 2 (deel), eigendom van: V.Z.W. Universitaire Faculteiten Sint-Ignatius Prinsstraat 13 - 2000 Antwerpen.*"

VASTGESTELD BOUWKUNDIG ERFGOED
Op 29.03.2019 werd 'Klooster van de annonciaden, Protestantse kerk' aangeduid als vastgesteld bouwkundig erfgoed.

Op 29.03.2019 werd 'Deutsches evangelisches Altenheim' aangeduid als vastgesteld bouwkundig erfgoed.

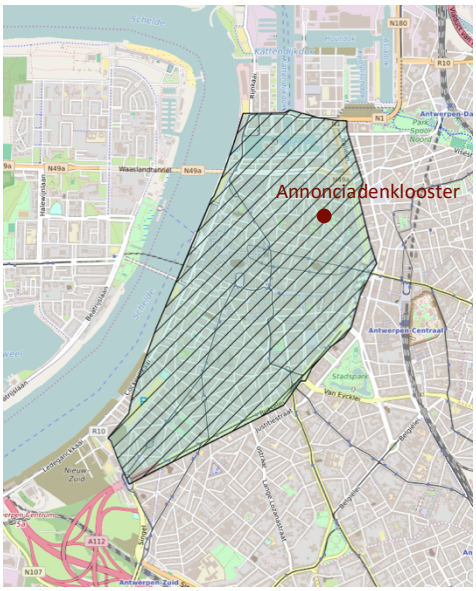

Afbeelding 5: Historische stadskern (geo.onroerenderfgoed.be)

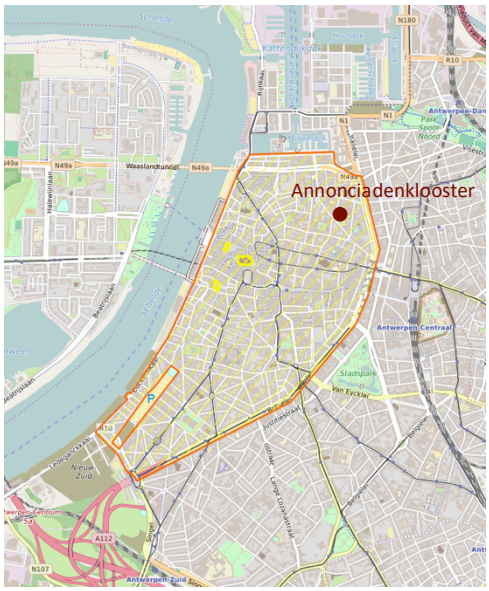

Afbeelding 6: Bufferzone UNESCO Werelderfgoed (geo.onroerenderfgoed.be)

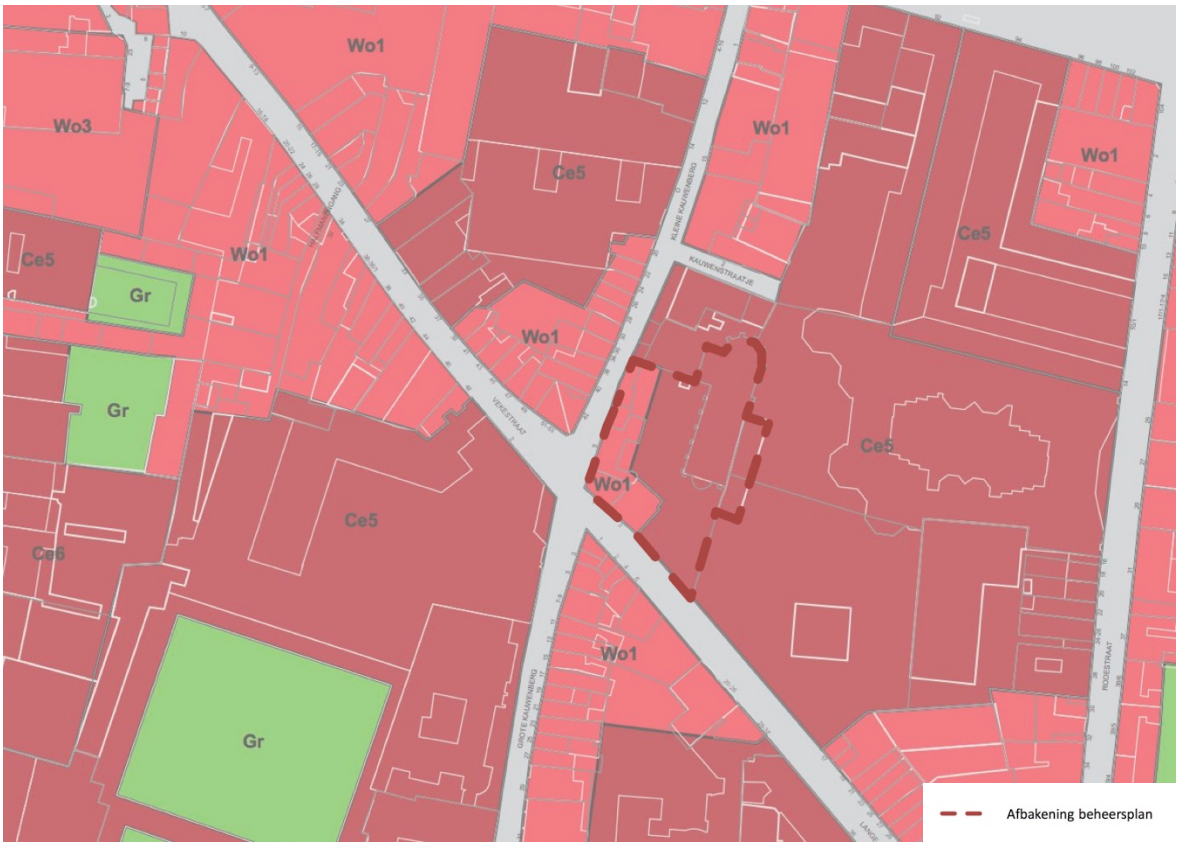

Afbeelding 7: RUP Binnenstad (www.antwerpen.be)

VASTGESTELDE ARCHEOLOGISCHE ZONE
De kerk is gelegen in de historische stadskern van Antwerpen die op 19 februari 2016 werd vastgesteld als archeologische zone met:

> *"1° de erfgoedkenmerken:*
>
> - *Typologie: stadsomwallingen, steden*
> - *Datering: middeleeuwen, nieuwe tijd*
>
> *2° de beschrijving op basis van de erfgoedkenmerken:*
> *De historische stadskern is een immense en complexe archeologische zone die het resultaat is van een eeuwenlange intense bewoning binnen de stedelijke grenzen, meestal een omwalling. De stadsplattegrond kent een cumulatief karakter en verschillende fasen, met een oude nederzettingskern die soms teruggaat op een vroeg- of pre-middeleeuwse aanwezigheid. Voor de afbakening is in eerste instantie gekeken naar het 19de-eeuwse gereduceerde kadaster omdat dit de eerste nauwkeurige kadasterkaart is die nog een tijdsbeeld geeft van voor de industrialisering."*

UNESCO WERELDERFGOED BUFFERZONE
De kerk is tevens gelegen in de UNESCO-werelderfgoed bufferzone rondom het Plantin Moretushuis, welke op 15 juli 2005 werd ingesteld. UNESCO beschrijft een bufferzone als:

> *"Een gebied dat de erkende werelderfgoedsite omringt of erbij aansluit en waarin bijkomende regels en beperkingen gelden over het gebruik en de ontwikkeling ervan. De bufferzone kan bestaan uit de onmiddellijke omgeving van het werelderfgoed, belangrijke zichten op de site en andere gebieden of waarden die van belang zijn voor de ondersteuning van de site en diens bescherming."*[1]

RUP
Voor de percelen is het RUP Binnenstad - Antwerpen, gedateerd maart 2012, van toepassing.

De woningen op de hoek van de Kleine Kauwenberg en de Lange Winkelstraat en de braakliggende percelen in de Kleine Kauwenberg zijn bestemd als '**Zone voor wonen**' (Wo1). De toelichtingsnota bij het RUP definieert de zone als volgt:

> *"Deze zone is een traditionele woonzone, het zijn hoofdzakelijk kleinere gebouwen, vaak gebouwd als eengezinsgebouwen in smallere straten. In deze zone is het wonen veruit de belangrijkste functie. Naast deze woonfunctie is slechts een van de ondergeschikte functies toegelaten. Deze ondergeschikte functies zijn slechts toegestaan op het gelijkvloers of één verdieping, zodat men vanuit de straat het beeld en de activiteiten van een woonstraat behoudt.*
> *Naast wonen zijn er nog twee functies die heel het gebouw of perceel in beslag kunnen nemen, dat zijn hotels of gemeenschapsfuncties. Ze kunnen uiteraard ook als nevenfunctie voorkomen. Een hotel komt sporadisch voor in de binnenstad en als zij de maat en schaal van de omliggende bebouwing aanhouden kunnen zij hier en daar in woonstraten voorkomen, zonder dat dit de woonstraat verandert of voor overlast zorgt. Een gemeenschapsfunctie is bijvoorbeeld een basisschool, een bejaardentehuis of een wijkcentrum. Deze functies zijn ondersteunend aan het wonen, waardoor zij ook in een woongebied onbeperkt toegelaten zijn."*

De overige percelen zijn bestemd als '**Zone voor centrumfuncties**' (Ce5). De toelichtingsnota bij het RUP definieert de zone als volgt:

> *"Terwijl in de woonzones het stimuleren van woningen centraal staat, is de mix van functies belangrijk in de centrumzones. Dit wil niet zeggen dat wonen of gemeenschapsfuncties hier niet mogelijk zijn, het wil zeggen dat naast wonen en gemeenschapsfuncties, kantoren, vrije tijdsvoorzieningen, hotels en dergelijke ook toegelaten kunnen worden. De centrumzone Ce5 is een zone die gebaseerd is op een typologie van publieke gebouwen. Dit zijn multifunctionele gebouwen. Er zijn veel monumenten in deze zone die verspreid zijn over de ganse binnenstad. Het gebouw laat vele functies toe, maar de ligging zorgt er vaak voor dat grootschalige kantoren (groter dan 1500m2 bvo) en bedrijven hier niet mogelijk zijn."*

[1] https://www.onroerenderfgoed.be/nl/actueel/blog/werelderfgoed-met-een-buffer, geraadpleegd op 6 november 2019

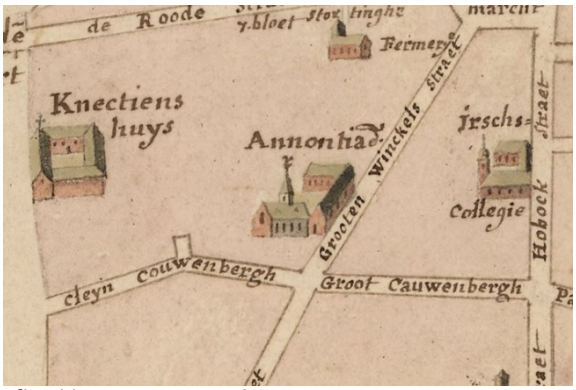

Afbeelding 8: Anonieme kaart (antwerps.wursten.be, eerste helft 17de eeuw)

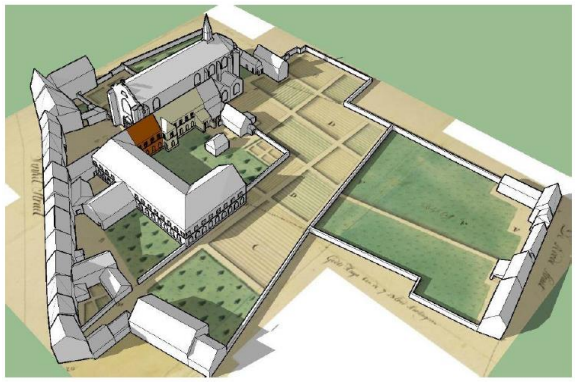
Afbeelding 9: Hypothetische 3D-weergave van het Annonciadenklooster (Decraemer S. e.a., 2016-17)

Afbeelding 10: Plan van het gesupprimeerd Annonciadenklooster, 1784 (www.cartesius.be)

Afbeelding 11: Zuidkant oostgevel met bouwsporen traptoren (De Clercq L., 2006-07)

Afbeelding 12: Oostgevel kerk met bouwsporen van herstel en verhoging van de muur (De Clercq L., 2006-07)

2 HISTORISCHE NOTA

Voor de opmaak van de historische nota werden diverse bronnen geraadpleegd, zie bijlage 2. Een schematisch overzicht van de bouwfasen van de beschermde gebouwen is terug te vinden in bijlage 3.

2.1 HISTORIEK KLOOSTER EN KERK, 1609-1827

2.1.1 ANNONCIADENKLOOSTER, 1609-1784

Ten tijde van de contrareformatie kende het 17de-eeuwse Antwerpen een grote toevloed van kloosterorden. De orde van de Annonciaden is één van de zeventien orden die zich in die periode in Antwerpen vestigden. Nadat de eerste kloosterlingen in 1608 naar Antwerpen werden uitgezonden, werd in april 1609 een groot perceel op de hoek van de Lange Winkelstraat en de Kleine Kauwenberg aangekocht. De bestaande gebouwen werden aangepast en de kleine gemeenschap verhuisde begin juli van datzelfde jaar. De eerste steen van het nieuwe klooster werd in 1614 gelegd en simultaan werd een jaar later ook de nieuwe kloosterkerk opgetrokken.
Hoewel door een gebrek aan middelen de werken bijna een jaar werden stilgelegd, werd de kerk op 21 juli 1620 ingewijd. De toenmalige kerk was opgesplitst in een publieke benedenkerk en een bovenkerk die voorbehouden was voor de kloosterzusters. Beide waren overwelfd en hadden een geplaveide vloer. Daarnaast had de kerk destijds aan weerszijden van het schip een aantal nevenkapellen waar diverse heiligen werden vereerd. Eén van de oostelijke kapellen voorzag ook in een doorgang naar het klooster, waar zich vermoedelijk de sacristie bevond.
De refter, die zich in de zuidelijke pandgang bevond, werd op 24 oktober 1615 in gebruik genomen en het kerkhof tussen de kloostergebouwen werd op 13 april 1621 gewijd. De pandgang van het klooster werd nooit gefinaliseerd. Hoogstwaarschijnlijk werd, door een gebrek aan financiële middelen, de voorkeur gegeven aan de afwerking van de kerk. Afgaand op de opmetingsplannen van 1784 (opgemaakt in functie van verkoop van het complex, zie Afbeelding 10) kunnen we stellen dat de westelijke en zuidelijke zijde van de pandgang vervolledigd waren en dat van de noordelijke en oostelijke zijde een aanzet werd gerealiseerd. Naast de kloostergebouwen met kerkhof (B) bevatte het complex ook een paterskwartier (A), een brouwerij (C), een bleekhof met bleekweiden (F), moestuinen en een boomgaard (D+E).

Over de verdere evolutie van de kerk en het klooster in de 17de en 18de eeuw zijn relatief weinig historische gegevens voorhanden. Wel zocht het kloosterbestuur in 1640 nog de hulp van de stad ter herstelling van schade aan vensters en werd in 1751 de vloer in de refter opgeknapt.

2.1.2 GEBRUIK DOOR STAAT EN STAD, 1784-1819

Hoewel het klooster, door oprichting van een armenschool in 1782, aan de eerste twee afschaffingsdecreten kon ontsnappen, werd het in 1784 afgeschaft waarna de inboedel van kerk en klooster in datzelfde jaar werden verkocht. De gebouwen werden afgestaan aan de regering en 14 dagen later betrokken Oostenrijkse soldaten de ontwijde kerk als logement waarbij de officierspaarden in de voormalige sacristie werden gestald. In de daaropvolgende jaren werden nog schilderijen uit de gebouwen en fruitbomen uit de boomgaard verkocht. In september 1786 werd de voormalige kerk omgebouwd om er een grote paardenstal van te maken en in de refter van het klooster legde men een militaire bakkerij aan. Een poging tot verkoop van het kloostercomplex op 22 juni 1798 mislukte en dus bleef het in handen van de staat. De Franse troepen die vervolgens het pand betrokken, gebruikten de kerk als bakkerij en plaatsten verschillende bakovens in de benedenkerk. Op 25 oktober 1798, door een onvoorzichtigheid van de bakkers, vatte het dak van de kerk vuur en stortte o.a. de dakruiter in. Vermoedelijk raakten bij de brand ook de noordelijke kloostergebouwen en het dak van de westelijke pandgang beschadigd. De ruïnes bleven eigendom van de staat tot het Franse regime ze in 1810 afstond aan de stad.

De stad benutte de gebouwen voor verscheidene openbare diensten en het is dan ook waarschijnlijk dat de kerk in deze periode terug voorzien werd van een dak, waarbij de muurplaat met 40 cm werd verhoogd en aan de oostgevel ook lagere delen van het metselwerk werden hersteld, zonder de speklagenstructuur te respecteren (zie Afbeelding 12). Bij herstel van het dak werd de dakruiter niet gereconstrueerd, wellicht omdat het gebouw destijds geen religieuze functie meer had. Of het traptorentje (dat waarschijnlijk vanuit de pandgang toegang gaf tot de kerkzolder en waarvan nog bouwsporen terug te vinden zijn in de oostgevel van de kerk en binnenin de restanten van de westelijke pandgang, zie Afbeelding 11) eveneens in deze periode verdween of pas later (b.v. bij opsplitsing van kerk en klooster) is niet duidelijk.

2.1.3 SCHENKING AAN PROTESTANTEN EN VERBOUWING B.E. PARAVICINI, 1819-1827

Na de val van Napoleon en het Congres van Wenen in 1814-15 kreeg koning Willem I het bestuur over de Zuidelijke Nederlanden. De nieuwe vorst beloofde aan de Antwerpse protestanten een dominee die de diensten in het Nederlands zou voorgaan en vroeg op 28 november 1815 aan de stad Antwerpen om de protestantse gemeenschap van een behoorlijke kerk te voorzien. In navolging hiervan werd in januari 1816 C.P. Winckel als eerste dominee aangesteld en werden bij Koninklijk besluit van 19 december 1819 de kerk en het klooster aan de protestantse gemeenschap afgestaan. Aansluitend bij de schenking vond in 1820-21 een eerste grote verbouwing van de kerk plaats naar ontwerp van luitenant-kolonel B.E. Paravicini.

Afbeelding 13: Voorgevel, eind 18de-begin 20ste eeuw
(Duitstalig evangelisch tijdschrift 1910
uit De Clercq L., 2006-07)

Afbeelding 14: Oorspronkelijk perceelplan, 1823-24
(Felixarchief)

Afbeelding 16: Gravure maanspokerij, 19 juni 1826
(wp.protestantsekerkantwerpennoord.be)

Afbeelding 15: Kadastraal uittreksel, 1847
(Archief K.C.M.L. uit De Clercq L., 2006-07)

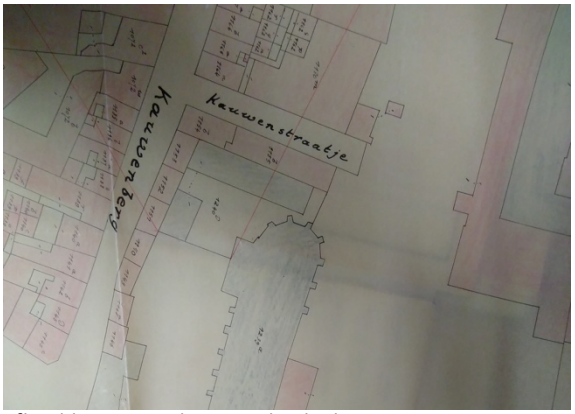

Afbeelding 17: Inplantingsplan bij bouwaanvraag, 1952
(Felixarchief)

Afbeelding 18: Voormalige lagere school,
niet gedateerd (kerkarchief)

De belangrijkste ingrepen aan het exterieur van de kerk waren de transformaties aan de voorgevel: enerzijds werden de voorvlakken van de steunberen ontdaan van hun oude versieringen en met spiegelvelden afgewerkt, anderzijds werd de voorgevel afgebroken tot aan de top van het grote kruisboogvenster en heropgetrokken waarbij boven een eerste bandlijst een laag kruisboogvenster werd geplaatst en op een hoogte van drie meter boven de eerste bandlijst een tweede bandlijst werd gerealiseerd welke aan de gevelrand aansluit op een scheppend hol.
Tijdens de werken werd Paravicini opgevolgd door geniekapitein J.P. Van Woensel die de opdracht kreeg om een torentje te ontwerpen ter afwerking van de voorgevel. De geveltop werd plat uitgevoerd en afgewerkt met een sokkel waarop een achthoekig torentje met houten klokkenstoel en laag koepeldakje. In het torentje werd de grootste luidklok uit het voormalig Zuidkasteel opgehangen.
Het zadeldak werd, met de nodige houten verlengingen en ijzeren verbindingen, doorgetrokken tot tegen de nieuwe westgevel. Bovendien werden alle buitenmuren en steunberen hersteld waarbij slechte lagen werden uitgekapt en vervangen. De 16 steunberen werden opnieuw voorzien van leien dakjes. Als laatste werden alle gelijkvloerse openingen op het koor dichtgemetseld waarbij de speklagenstructuur in het parement werd doorgetrokken.

Het reeds uitgebroken interieur werd eveneens drastisch verbouwd. Grootste ingreep is de afbraak van de twaalf kolommen en de daarop rustende overwelving die beneden- en bovenkerk van elkaar scheidden. De plankenvloer, die blijkbaar na veiling van de oorspronkelijke vloer werd aangebracht, werd opengebroken en de onderliggende ruimte werd opgevuld met steengruis afkomstig van de afbraak. Er werden 18 gemetste dwarsmuren, elk met vier bogen, gerealiseerd waarop eiken balken werden geplaatst als roostering voor de nieuwe grenen plankenvloer. Aan weerszijden van de middengang werden verhoogde vlakken met zitbanken gecreëerd.
Boven het koor werd op 4 losstaande, ionische zuilen een houten vloerconstructie gerealiseerd waarop het orgel geplaatst werd. Op 4 andere zuilen werd achteraan de kerk een balkon met amfitheatervormige banken gerealiseerd. Het plafond onder beide verdiepingen werd gepleisterd. Beide verdiepingen werden voorzien van een eiken balustrade, gelijkaardig aan de balustrade van de eiken preekstoel.
Het portaal en de trapzaal werden van de kerk gescheiden en kregen een vloer uit blauwe hardsteen en een vlak stucplafond. De gehele kerk werd van de oude bepleisteringen ontdaan en opnieuw bezet. De gewelven werden gereinigd, hervoegd en bepleisterd. In de kruisboogvensters werden vierkante glas-in-loodpanelen geplaatst.

De kerk werd op 1 juli 1821 ingewijd door dominee C.P. Winckel, waarbij een grote herdenkingssteen werd aangebracht.

Het lastenboek van Paravicini uit 1819 omvatte naast de werken aan het kerkgebouw ook de bouw van een nieuwe ringmuur met ijzeren inkompoort (zie Afbeelding 16), aanleg van het kerkplein en een halfcirkelvormige hardstenen trap voor de kerkdeur, reparaties aan de pastorie, bouw van het kosterhuis (met consistorie en catechesekamers) en tot slot het slopen van de onnodige kloostergebouwen en de verkoop van de bouwgronden.
Het perceelplan, opgemaakt door de stad in 1823-24 (zie Afbeelding 14), geeft een beeld van welke kloostergebouwen werden gesloopt. Het betreft de voormalige portiersgebouwen voor de kerk (waar een nieuwe ringmuur met ijzeren inkompoort werd gerealiseerd), de achterbouwen van de kloostergebouwen langs de Lange Winkelstraat, de kloostergebouwen in verbinding met de brouwerij en de aanzet van de noordelijke pandgang en daaromtrent gelegen gebouwen.

De pijlen op dit perceelplan geven ook weer dat de gebouwen en hoven nog steeds in verbinding staan met elkaar. Een verbinding met het plein voor de kerk wordt niet weergegeven, dus vermoedelijk werden de doorgangen in de scheidingsmuur reeds voor 1823, en gelijktijdig met de afbraak van de kloostergebouwen tegen de scheidingsmuur, gedicht. Het dichtmetsen van de doorgangen in en een verhoging van de scheidingsmuur werden ook expliciet verplicht in de notariële akte opgemaakt bij schenking van de kerk.

Vanaf dit moment hebben kerk en klooster elk hun eigen geschiedenis, daarom worden ze verder afzonderlijk besproken.

2.2 HISTORIEK KERK, 1827-HEDEN

2.2.1 HERSTELLINGSWERKEN F. BERCKMANS, 1827-1873

Na 1830 werd de Duitse fractie in de protestantse kerk gaandeweg groter en had zij financieel een belangrijke inbreng. In 1841 werd een Duitse lagere school gesticht, die tot 1852 waarschijnlijk provisorisch werd ondergebracht in de kerk waar men het doksaal met een muur had afgesloten om een apart lokaal te creëren.

In 1847 maakte F. Berckmans een bestek op voor een aantal herstellingswerken aan de kerk. Het bestek was erop gericht om het dak te herstellen met nieuwe bebording en nieuwe leien, koperen goten en zinken afvoerbuizen te plaatsen, de glas-in-loodramen te herstellen, de zijgevel, consistoriezaal en school te hervoegen en het kerkinterieur te witten. De werken werden definitief opgeleverd op 28 februari 1849.

In 1852 kreeg de school een onderkomen in een nieuwbouw achter de kerk (zie Afbeelding 18). De herdenkingsteen voor de nieuwe school werd ingemetseld in de noordelijke consistoriemuur. Hoogstwaarschijnlijk werd de noordelijke uitbreiding van de consistorie, die nog niet voorkomt op het kadastraal uittreksel van 1847 (zie Afbeelding 15), dus gelijktijdig gerealiseerd. Het venster in de bakstenen gevels is in een eenvoudige neogotische lancetstijl en het geheel sluit qua stijl naadloos aan bij de stijl die F. Berckmans hanteerde.

Begin 1855 werd de kerk voorzien van gasverlichting en werd een bijkomende constructie van drie metselwerkarcades voorzien om het doksaal te stabiliseren. Op 15 juni 1868 werd melding gemaakt van de slechte conditie waarin het dak van de kerk zich bevond. Een deel van de bebording, de dakkapellen alsook de ganse leibedekking bleken aan vervanging toe te zijn. De werken werden in 1870 uitgevoerd.

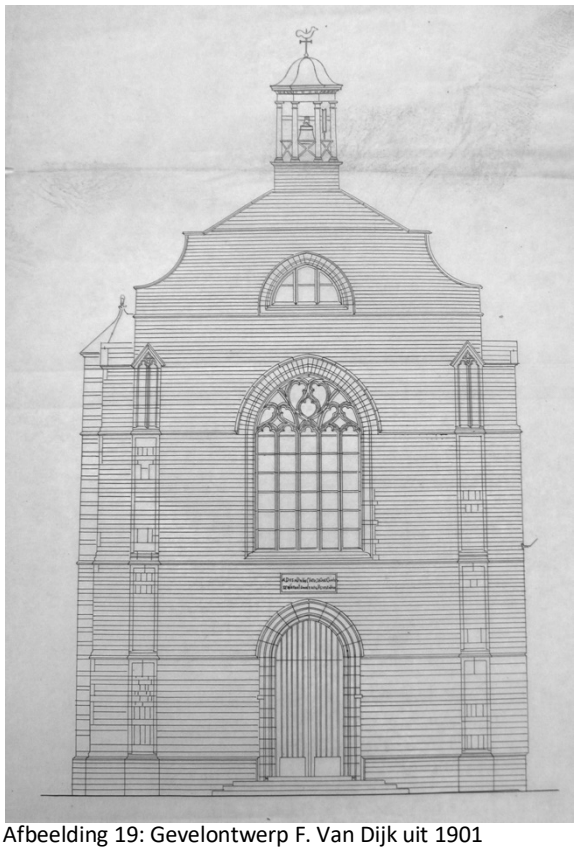

Afbeelding 19: Gevelontwerp F. Van Dijk uit 1901
(Felixarchief)

Afbeelding 20: Kerkinterieur in 1935
(De Clercq L., 2006-07)

Afbeelding 21: Kerkinterieur kort na WOI
(Renée Dekker)

Afbeelding 22: Kerkinterieur, 1942
(Renée Dekker)

Afbeelding 23: Herstellingswerken in 1947 (Felixarchief)

Afbeelding 24: Geopend gewelf doksaalvloer
(De Clercq L., 2006-07)

2.2.2 RESTAURATIEWERKEN F. VAN DIJK, 1873-1920

In 1873 werd, wegens toenemende spanningen, de gemeenschap opgesplitst in een Nederlands-Vlaamse, calvinistische sectie (die ook de belangen van de Fransprekenden behartigde) en in een Duitse, Lutheraanse sectie. De twee taalgroepen opereerden autonoom op het pastorale niveau. Voor het administratief beheer was er één lichaam, de zogenaamde 'opperkerkeraad'. De calvinistische preekkerk (zonder koor en altaar, maar met zoveel mogelijk zitplaatsen en een centrale preekstoel) werd bij de restauratie vanaf 1900 herschapen in een Lutherse eredienstruimte. De eenbeukige kloosterkerk kwam hierdoor weer meer tot haar recht. In 1900 kreeg architect François Van Dijk opdracht om de eerste stappen voor de restauratie en renovatie van de kerk uit te voeren. Het eerste project betrof het heropenen van de 5 koorvensters en het herstel van de monelen met Euvillesteen. De werken werden uitgevoerd in 1901 en de vensters werden van voorlopige beglazing voorzien. Een grotere restauratiecampagne volgde in de jaren daarna. In 1902 werden een lagedrukstoomketel en 8 gietijzeren radiatoren geplaatst. In augustus 1904 werkte Van Dijk een lastenboek af voor uitbreiding van de consistorie met een verdieping. Een volgend lastenboek werd één maand later afgewerkt en betrof de vernieuwing van de koorvensters, de verhoging van het koor en de constructie van een nieuwe ingangsvestibule en het daarboven gelegen doksaal. Op 24 oktober 1904 werd er een aanbesteding gehouden voor een lot binnenschrijnwerk waaronder een leuning met pinakels in massief eikenhout voor het doksaal, deuren, e.a.. Het orgel werd gerealiseerd in 1904-05 en bestaat uit 2 orgelkasten aan weerszijden van het doksaal. De speeltafel stond tussen de kasten en de organist keek richting het koor. Het nieuwe doksaal en orgel hadden niet alleen een liturgische maar ook een concertfunctie.

Voor de restauratie van de gevel werden verschillende ontwerpen gemaakt. Uiteindelijk werd een laatgotische omkadering van de inkomdeur gerealiseerd en werden de flankerende venstertjes dichtgemetst.

Voor de glasramen in de apsis werd oorspronkelijk een non-figuratieve grisaille-mozaïek voorzien. Wellicht onder druk van een aantal donateurs evolueerde men naar figuratieve glasramen, zowel voor het koor als voor het doksaal. De inwijding van de vensters vond geleidelijk aan plaats in de loop van 1907.

In aansluiting op deze beglazingen werd ook het nieuwe meubilair ingewijd: op 1 september en 6 oktober werden respectievelijk het hoofdaltaar en de preekstoel onthuld, daarna volgde op 27 oktober de inhuldiging van de doopvont met kunstvol uitgevoerd zwevend deksel, een enorm Smyrnatapijt en bijhorende loper en een reeks van 36 banken.

In 1909 bleven nog volgende uit te voeren werken over (welke in de loop van de daaropvolgende jaren werden uitgevoerd): versierschildering van het kerkinterieur (in olieverf met groen als basiskleur, wanden met onderaan een gordijnschildering en daarboven een monumentale fries en grote steenblokmotieven, decoratieve details in de gewelfoksels en een kleine versiering rond de sluitsteen, door M. Veranneman in 1918), de elektrische verlichting, de heraanleg van de binnenkoer met centraal een ovalen bloembed, de vervanging van de halfcirkelvormige buitentrap, het ontdoen van de kerkmuren en van het kostershuis van kalkpleister, voorzien van metalen poorten (opengewerkt) aan de inkom van de binnenplaats.

In 1909 en 1911 volgden intonatiewerkzaamheden aan het orgel en in 1919 werd één van de orgelregisters vervangen.

Na 1918 nam de Nederlandse hervormde gemeenschap de leiding van de kerk terug in handen.

2.2.3 BESCHERMING EN HERSTELLINGSWERKEN, 1920-1990

Op 26 maart 1920 werd de kerk door de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (KCML) opgenomen in de vijfde klasse van de monumentale cultusgebouwen.

In de jaren '20 worden diverse herstellingswerken uitgevoerd aan het torentje en de daken. Begin jaren '30 is het schilderwerk binnenin de kerk reeds sterk verweerd en in 1939 wordt een zware aantasting van één van de dakspanten vastgesteld. De werken ter herstelling van de daken en van het pleisterwerk in het interieur lopen uit tot 1954, waarna aansluitend een dossier wordt opgemaakt voor herschildering van het interieur: de polychromie verdwijnt onder 2 lagen witte olieverf.

In 1966 werd de bestaande stookinstallatie omgevormd van kolen naar olie.

In 1977-78 werd een verzakking aan de doksaalvloer vastgesteld, welke het gevolg bleek te zijn van een zwamaantasting. De zwam wordt in '83 bestreden en het doksaal wordt gestut. Tijdens aansluitende herstellingswerken wordt de doksaalvloer hersteld en het geopende gewelf voorlopig gedicht. Verder werd de orgelkas hersteld en werden er een brandladder naar en een loopbrug op de zolder aangebracht. Het gepleisterde gewelf werd naderhand door enkele doorwinterde stukadoors hersteld in eigen beheer van de kerkfabriek.

In 1981 werden de kerk en de restanten van het klooster (zuidelijk deel westelijke pandgang) beschermd, waarna in 1986 een voorstel voor aanpassing van de verwarming door Monumentenzorg werd geweigerd. In 1990 werden enkele kleine herstellingen uitgevoerd aan de 2 linkse steunberen van de voorgevel.

Afbeelding 25: Voorgevel voor restauratie (MWA,2007)

Afbeelding 26: Voorgevel na restauratie (MWA, 2015)

Afbeelding 27: Noordelijke deel westelijke pandgang, 1945 (balat.kikirpa.be)

Afbeelding 28: Noordelijke deel westelijke pandgang, 1945 (balat.kikirpa.be)

2.2.4 RECENTE RESTAURATIEWERKEN MAAT_WERK ARCHITECTEN, 2014-2019

Sinds 2014 wordt een gefaseerde totaalrestauratie uitgevoerd van het exterieur van de kerk. Bij opmaak van dit beheersplan is deze restauratie de laatste fase ingegaan.

De gevels werden stapsgewijs en zeer terughoudend gerestaureerd. Om de toestand correct te kunnen evalueren werden de gevels eerst gereinigd. Het voegwerk werd grotendeels vernieuwd. Waar nodig werden parementstenen vervangen waarbij het profiel van de nieuwe stenen teruggrijpt naar het oorspronkelijke en het bestaande onregelmatige voegenpatroon werd gerespecteerd. De topstukken van de steunberen werden grotendeels heropgemetseld. Barsten in de natuursteen werden verlijmd. Kleine gaatjes werden opgevuld met een minerale restauratiemortel. Voor de natuursteen van de speklagen in het parement werd gekozen voor een combinatie van vernieuwen, steenprotheses en herplaatsen na bijzagen. Omwille van de problematiek van opstijgend vocht werden de muren geïnjecteerd. Tot slot werd een steenversteviger aangebracht.
De monelen en een groot deel van het maaswerk van de glas-in-loodramen werden vernieuwd, waar mogelijk werden maaswerken hersteld m.b.v. steenprotheses. Voor de raamomlijstingen was een belangrijk criterium bij de keuze tussen vernieuwen en herstel het risico op waterinfiltratie en -stagnatie. De niet-gebrandschilderde glasramen werden gereinigd, herlood en voorzien van de nodige verstevigingsconstructies. De gebrandschilderde ramen werden eveneens gereinigd, lacunes werden ingevuld en retouches uitgevoerd. De panelen werden herlood en voorzien van een koperen kader. Alle ramen werden herplaatst achter voorzetbeglazing. Om de leesbaarheid van het inkomportaal in de voorgevel te vergroten werden de sterk verweerde stukken natuursteen uitgezaagd en vervangen. Alle houtwerk van ramen, deuren en goten werd nagekeken, hersteld en herschilderd. Op de eerste verdieping van de consistorie werden de pvc-ramen vervangen door nieuwe houten ramen met kleinhouten en dunne isolerende beglazing.
De dakbedekking, alle aansluitingen en de zinken gootbekleding werden vernieuwd. De draagstructuur van de goot, het gootafschot en de boeiborden werden plaatselijk vernieuwd. Na demontage van het parement bleken de balkkoppen aan de oostzijde in slechte staat. Na verwijdering van het aangetast hout werden deze geïnjecteerd tegen aantasting door insecten. Verder werden plaatselijke herstellingswerken aan de dakstructuur uitgevoerd en werd de gehele structuur behandeld tegen zwam en insecten. Om de spatkrachten van de gewelven op te vangen werden nieuwe schuine trekkers aangebracht tussen de betonnen trekbalken op de zolder en de zijgevels. De steunberen kregen een nieuwe bekroning met leien. Ook de dakbedekking van de consistorie, leien voor het hellend dak en zink voor het platte dak, en de inpandige goot, werden vernieuwd. De regenwaterafvoeren werden vernieuwd en correct aangesloten op de riolering. De klok in de dakruiter werd afgenomen en de draagstructuur van de klok werd gedemonteerd voor herstel.

De muren in baksteenmetselwerk die het voorplein omgeven werden eveneens hersteld. De tuinmuur aan de straatzijde werd gedeeltelijk gedemonteerd en heropgemetseld met gedeeltelijke vernieuwing van de fundering. De oorspronkelijke knipvoeg werd hernomen. De overige tuinmuren werden platvol hervoegd na het vervangen van de sterk verweerde natuursteen. Het voorplein werd gedeeltelijk herlegd.

In de zomer van 2017 bleek het orgel ten gevolge van de kerkrestauratie ernstig vervuild. In het najaar werd daarom het interieur van de speeltafel en beide orgelkasten schoongemaakt, inclusief het pijpwerk. In de zomer van 2019 werd de stemschade aan het pijpwerk van de Cornet hersteld, deels door te slechte pijpjes te vervangen door nieuwe in de bestaande factuur. Het afgedankte materiaal wordt bij het orgel bewaard.

2.3 HISTORIEK KLOOSTER, 1827-HEDEN

2.3.1 VERKOOP (EN VERHUUR?) GRONDEN EN GEBOUWEN, 1827-1872

De moestuinen en boomgaard (zie Afbeelding 10, deel D en deel E) werden vermoedelijk in 1827 aangekocht door de Maatschappij van Christelijke Liefdadigheid die deze gebruikte in uitbreiding van de tuin bij hun Godshuis (Paardenmarkt 92). In 1834 stichtte deze Maatschappij een nieuwe congregatie op, nl. de Dochters van het Heilig Hart van Maria, die zou instaan voor de verzorging van de ouderen in het Godshuis. In 1841 kocht de Maatschappij het bleekhof (gelegen aan de Rodestraat) aan ter oprichting van een nieuw klooster voor deze congregatie. Via de tuinen zijn het Godshuis en het klooster met elkaar verbonden. Op het perceelsplan van Losson uit 1846 (zie bijlage 8) zien we dat het bleekhof werd afgebroken voor de bouw van het klooster.

De gebouwen aan de Lange Winkelstraat werden waarschijnlijk verhuurd, dit leiden we af uit diverse vergunningen die vanaf 1851 voor de panden op nummer 7 en 9 werden uitgereikt. De vergunningen zijn zeer divers en omhelzen o.a. een kuipersatelier, wegenmakersatelier, lakfabriek, varkenshouderij, timmermanswerkhuis, spekrokerij, paardenstal, koestal, … Van circa 1862 tot 1872 werden de kloostergebouwen gebruikt door de Stedelijke Nijverheidsschool.

Op een kadasterplan uit 1870-80 is zichtbaar dat het noordelijk deel van de westelijke pandgang van de rest werd gescheiden en in gebruik werd genomen bij het klooster aan de Rodestraat. Vermoedelijk vindt in deze periode ook een eerste verbouwing van het volume, inclusief het plaatsen van een scheidingsmuur tussen beide volumes, plaats (op foto's van 1945, zie Afbeelding 27 en Afbeelding 28, is het aangepast gebouw beperkt waar te nemen: verlaagd dakvolume, gevelbepleistering met blokkenimitatie, aangepaste raamopeningen op de verdieping, …). Op een niet-gedateerde foto van de kloostertuin (zie Afbeelding 29) is de tuinmuur tussen beide percelen zichtbaar. Het kadasterplan geeft naast deze opsplitsing ook enkele nieuwe bouwvolumes weer rondom de voormalige brouwerij.

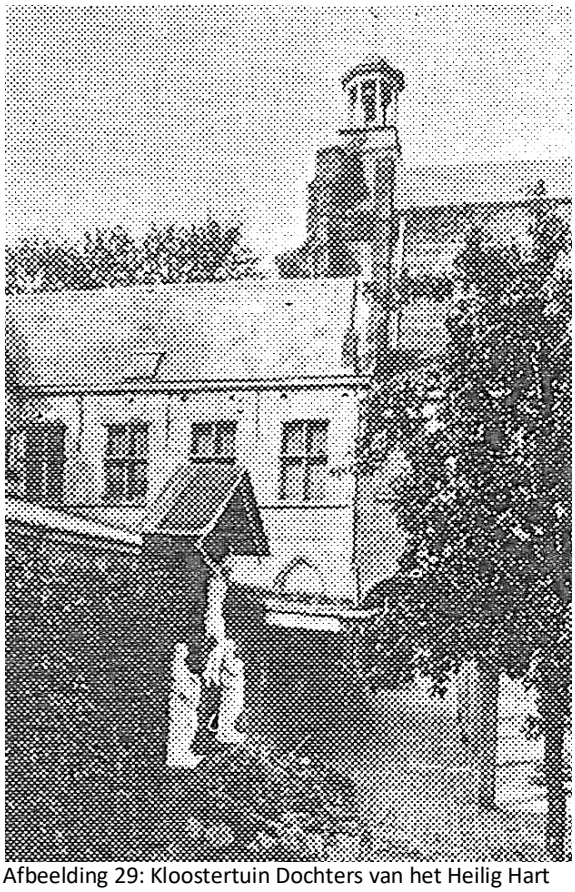

Afbeelding 29: Kloostertuin Dochters van het Heilig Hart van Maria (De Lattin, 1936, via www.verbeelding.be)

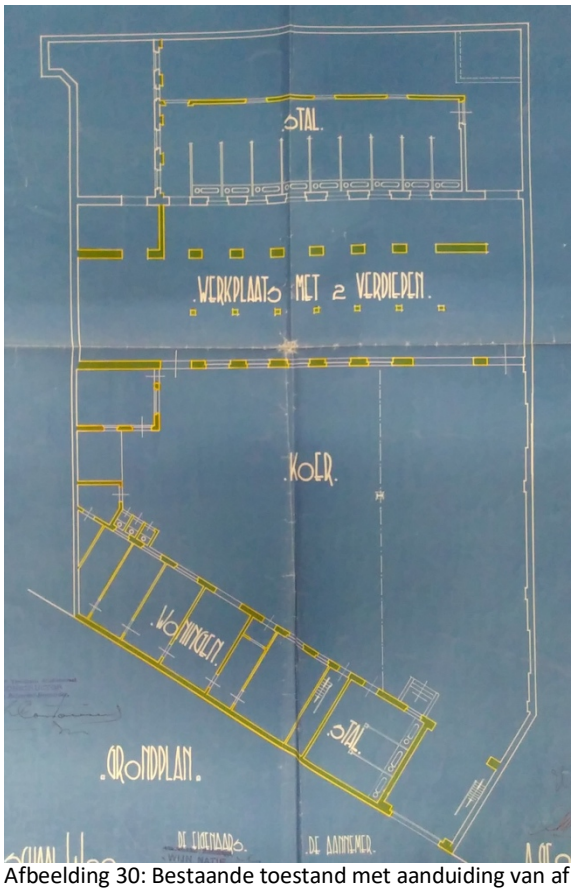

Afbeelding 30: Bestaande toestand met aanduiding van af te breken delen in geel, 1938 (Felixarchief)

Afbeelding 31: Luchtfoto uit 1970
(Decraemer S. e.a., 2016-17)

Afbeelding 32: Pandgang voor verbouwing
(Beeldbank Onroerend Erfgoed, begin jaren '70)

Afbeelding 33: Pandgang na verbouwing
(Beeldbank Onroerend Erfgoed, 12/01/1977)

2.3.2 VERKOOP GEBOUWEN AAN PARTICULIEREN, 1872-1972

Het perceel Lange Winkelstraat 7-11 werd hoogstwaarschijnlijk omtrent 1872 opgesplitst en aan particulieren verkocht. Een kadasterplan uit 1895 (zie bijlage 8) geeft de opsplitsing van het perceel duidelijk weer: de oostelijke pandgang en de gebouwen rondom werden van de rest van de gebouwen afgesplitst.

De gebouwen op nr. 7 werden eerst (exploitatievergunning uit 1919) gebruikt als garage voor vrachtwagens en als bergplaats voor ontvlambare stoffen. In 1938 werd het perceel bij openbare verkoop gekocht door Wijnnatie n.v. en in datzelfde jaar werd aan hen een stedenbouwkundige vergunning voor het perceel uitgereikt. Uit de weergave van de bestaande toestand (zie Afbeelding 30), blijkt dat de voormalige zuidelijke pandgang tot dan werd gebruikt als werkplaats. Het volume dat in het pandhof werd opgetrokken deed dienst als stal. Om plaats te maken voor de nieuwbouw worden de panden aan de straatkant volledig afgebroken en ook de pandgang moet eraan geloven: met uitzondering van de gevel aan de hofzijde wordt de volledige zuidelijke pandgang gesloopt. Met deze afbraak krijgt de westelijke pandgang een zuidgevel aangemeten en zal deze vanaf dan dienstdoen als bergplaats waarvan de katrol en grote laaddeuren op de verdiepingen nog getuigen. Volgens de plannen (bestaande t.o.v. nieuwe toestand, zie bijlage 8) werd bij deze verbouwing ook de deuropening in de oostelijke gevel van het kloosterrestant gecreëerd. Het is niet duidelijk of bij deze verbouwing ook de ramen op het gelijkvloers werden dichtgemetst. In 1970 dient Wijnnatie een laatste exploitatieaanvraag in.

Van de gebouwen te Lange Winkelstraat 9-11 is er minder geweten. In 1889 werd nog een milieuvergunning uitgereikt voor een koestal. Mogelijk bleef deze bestemming ook na 1895 behouden. Pas in 1930 is er opnieuw vermelding van het perceel in een exploitatieaanvraag voor het bereiden van sterke dranken met bergplaats voor alcohol en een paardenstal (distillerie 'La Clef') en een garage met bergplaats voor brandstof (Etabl. L. Meeus). Deze aanvraag werd in 1947 vernieuwd. Op een nieuwe aanvraag van 1951 wordt enkel nog de garage vermeld. Al deze vergunningen zijn op naam van de familie Meeus, welke tot onteigening begin jaren '70 eigenaar was van dit perceel.

2.3.3 EIGENDOM UNIVERSITEIT ANTWERPEN, 1972-HEDEN

Omdat het rusthuis aan de Paardenmarkt niet meer aan de huidige normen voldeed, werd het begin jaren '60 opgedoekt en verlieten de zusters het klooster. Het complex werd door de paters van de Sociëtiet van Jezus aangekocht in 1968[2]. Het klooster en de kapel werden afgebroken om plaats te maken voor een nieuw complex van de universiteit dat in 1974 werd voltooid.

In 1972 werden de percelen Lange Winkelstraat 7-15 door de stad onteigend. De percelen werden via tijdelijke overeenkomsten in 1972 en 1974 ter beschikking gesteld van de universiteit, welke zich ertoe verbond om de gebouwen op de betreffende percelen volledig af te breken. In ruil nam de Stedelijke Nijverheidsschool het perceel Paardenmarkt 92 (eigendom van UFSIA) in gebruik. De percelen werden officieel geruild in 1980. Een luchtfoto uit 1970 (zie Afbeelding 31) en plannen uit 1972 (zie bijlage 8) laten zien dat de oostelijke pandgang en de hoek met de zuidelijke pandgang destijds (hoewel waarschijnlijk sterk verbouwd) nog aanwezig waren. Mogelijk waren er in de aanwezige bergplaatsen ook nog restanten van de brouwerijgebouwen terug te vinden. Wanneer de Universiteit in 1977 een aanvraag indient voor de aanleg van een parking en tuin op de percelen in de Lange Winkelstraat zijn de gebouwen, zoals afgesproken met de stad, gesloopt en is er enkel sprake van de afbraak van kelders, vloerplaten, kelderplaten, kolommen, keldermuren en funderingen.

Midden jaren '70 verbouwde de Universiteit het noordelijk deel van de westelijke pandgang. In de beeldbank van Onroerend Erfgoed zijn een aantal foto's terug te vinden die de toestand voor en na verbouwing weergeven (zie Afbeelding 32 en Afbeelding 33). Na bescherming als monument in '81 werden plannen opgemaakt voor restauratie van het zuidelijk deel van de pandgang, maar deze restauratie werd niet uitgevoerd.

[2] De paters van de Sociëteit van Jezus, bekend als de jezuïeten, stichtten in 1852 in Antwerpen het Sint-Ignatiusinstituut, dat middelbaar onderwijs aanbood. In 1902 werd gestart met hoger onderwijs. In 1965 verwierf het instituut het wettelijk statuut van universiteit en werd het tot 'Universitaire Faculteiten Sint-Ignatius Antwerpen' (ofwel UFSIA) omgedoopt.

Afbeelding 34: Voorgevel kerk

Afbeelding 35: Consistorie

Afbeelding 36: Oostgevel kerk (2018)

Afbeelding 37: Westgevel kerk

Afbeelding 38: Gescheurde kitvoeg

Afbeelding 39: Gebarsten ruitje

3 INVENTARISATIE HUIDIGE TOESTAND

In dit hoofdstuk worden enkel de beschermde gebouwen in detail besproken. De plannen van de bestaande toestand van de beschermde gebouwen zijn terug te vinden in bijlage 3. De bijlage bevat eveneens plannen waarop de nummering van de traveeën, glasramen, e.a. van de kerk is weergegeven.

3.1 KERK

In dit hoofdstuk zijn de nog van toepassing zijnde opmerkingen uit het verslag van Monumentenwacht (inspectienummer: 10893/2002/B, dd. 23.05.2002) opgenomen en aangevuld met eigen bevindingen.

3.1.1 EXTERIEUR EN STRUCTUUR

BESCHRIJVING

KERK

Naar het noorden gerichte zaalkerk van 8 traveeën met een vijfzijdige koorsluiting onder een leien zadeldak met houten spantconstructie. Baksteenbouw met gebruik van zandsteen voor de voorgevel, de sokkel met afzaat, speklagen, vensteromlijstingen en steigergaten. De dakkapellen zijn bekleed met leien (dak en zijwanden) en zink (voorwand).

De voorgevel werd volledig met natuursteen uitgevoerd en wordt gemarkeerd door kordons en op elkaar gestelde steunberen. De gevel wordt bekroond door een octogonaal opengewerkt klokkentorentje met koepeldak, kruis en windhaan. In het torentje werd de 17de-eeuwse luidklok van het voormalig Zuidkasteel geplaatst. De geprofileerde neogotische poortomlijsting uit 1905-07 wordt geflankeerd door pilasters en bekroond met hogels en een kruisbloem. De houten vleugeldeur heeft een fraai smeedijzeren beslagwerk en een gedrukt spitsboogvormig bovenlicht met laatgotisch maaswerk. Boven de inkompoort vinden we een groot gedrukt spitsboogvenster met laatgotische tracering en een klein halfrond topvenster terug.

De zijgevels zijn uitgevoerd met een laatgotische speklagenarchitectuur, spitsboogvensters en steunberen in eenzelfde materialiteit. De spitsboogvensters hebben een zandstenen profiel. De vrij oranje baksteen werd opgetrokken in het sinds de 16de eeuw gangbare kruisverband. De natuursteenelementen werden voornamelijk opgetrokken uit zogenaamde Balegemse steen en zeer plaatselijk uit Bentheimer zandsteen. De baksteen- en natuursteenvlakken werden platvol gevoegd. De voegen tussen de baksteen werden aanvankelijk rood geschilderd.

De glas-in-loodramen werden vervaardigd door het atelier Hochreiter & Geyer in 1907-08. De ramen in het koor stellen de Opgestane Heer tussen de vier Evangelisten en de protestantse sacramenten Avondmaal en Doop voor. De glasramen zijn uniek voor een protestantse kerk en de afbeeldingen zijn typisch protestants. Het glasraam in de voorgevel draagt de wapenschilden van Nederland, België en het keizerrijk Duitsland en het opschrift 'Rénovation 1907'.

CONSISTORIE

Aan de westzijde van de kerk bevindt zich de consistorie met zuidelijk polygonaal traptorentje met spits. De gevels van de consistorie zijn evenals de zijgevels van de kerk grotendeels (uitgezonderd de 19de-eeuwse uitbreiding) uitgevoerd met natuurstenen speklagen. Er is een duidelijk kleurverschil tussen de verschillende bakstenen die door de eeuwen heen werden gebruikt bij verbouwing en uitbreiding van de consistorie.

De raamopeningen in de consistorie zijn divers. De inkom en het traptorentje hebben rechthoekige ramen. De inkomdeur heeft een spitsboogvormige omlijsting uit natuursteen. De ramen van de gebedsruimte op het gelijkvloers zijn spitsboogvormig. Het zuidelijk raam heeft een natuurstenen omlijsting, het noordelijk raam heeft een bepleisterde, bakstenen omlijsting. De ramen op de verdieping zijn rechthoekig en hebben kruismonelen. Het zuidelijk raam is afgewerkt met een dichtgemetst, spitsvormig maaswerk. Tot slot vinden we in de kopse gevel van het zadeldak nog een rechthoekig topvenster terug. Alle openingen zijn voorzien van witgeschilderd houten schrijnwerk.

Het noordelijke deel van de consistorie is afgewerkt met een zinken schilddak, terwijl het zuidelijke deel en de traptoren met leien zijn afgewerkt. Het plat dak tussen het traptorentje en de consistorie is met roofing afgewerkt.

DIAGNOSE

Gezien de recente restauraties aan de structuur en het exterieur van de kerk, zijn deze algemeen in goede staat. Het noordelijk raam op het gelijkvloers van de consistorie werd beschadigd: één van de ruitjes is gebarsten en de kitvoeg is gescheurd.

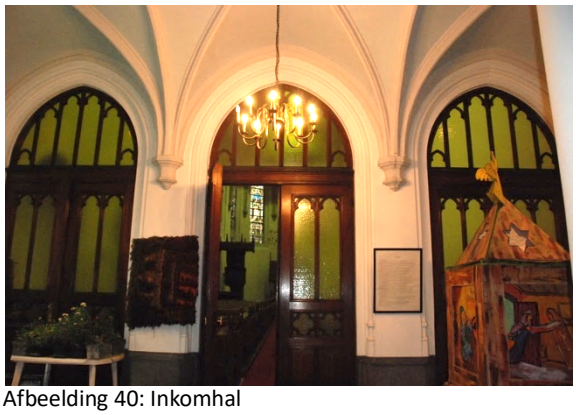

Afbeelding 40: Inkomhal

Afbeelding 41: Slijtage mozaïekvloer

Afbeelding 42: Inkomportaal

Afbeelding 43: Kleuronderzoek gewelfconsole

3.1.2 INTERIEUR

Het huidige uitzicht van de kerk werd grotendeels bepaald tijdens de restauratiecampagne van 1900-18 en is sindsdien bijna ongewijzigd gebleven, met uitzondering van de monochrome overschildering van de polychromie op muren en gewelven.

3.1.2.1 INKOMHAL

BESCHRIJVING

De lage inkomhal van 2 traveeën wordt met ribgewelven overspannen. De gewelven steunen op arduinen, kapiteelloze zuilen met hoge achtzijdige sokkels. De inkomhal is van het schip gescheiden door een muur met drie spitsboogvormige doorgangen. In de doorgangen zijn vleugeldeuren met bovenlicht aangebracht.

De vloer is afgewerkt met marmermozaïek, aangebracht in 1905-07 onder Van Dijk. Centraal in de vloer werd een Christusmonogram opgenomen. In de muur aan de binnenkant van de voorgevel (westzijde van de inkom, boven de kast) werd de gedenksteen van de inwijding van de protestantse kerk in 1821 geplaatst.

DIAGNOSE

De bepleistering en het schilderwerk van alle wanden verkeren in goede staat. Er is beperkt schade aan de bepleistering ten gevolge van vochtindringing ter hoogte van het glasraam en aan de dagkant van de inkompoort. In de bepleistering van de oostelijke muur wordt blaasvorming waargenomen.

De mozaïekvloer verkeert algemeen in redelijk goede staat. Er is echter ernstige slijtage van 2 kleuren steentjes, namelijk okergeel en donkergroen. Verder wordt plaatselijk lichte schade waargenomen (o.a. scheuren).

De plinten in blauwe hardsteen zijn vervuild, doch verkeren in goede staat.

Enkele ruiten van de beglaasde binnendeuren tussen inkomportaal en schip vertonen breuken.

3.1.2.2 KERKRUIMTE EN KOOR

BESCHRIJVING

Sober interieur met kruisribgewelven op consoles en vergulde gewelfsleutels. Blinde oostgevel en aan de westzijde blinde spitsboognissen onder de ramen.

De muren en kruisribgewelven van de kerk zijn voorzien van een neogotische polychromie die echter in de jaren ’50 en ’80 met oliehoudende verf werd overschilderd. In 2002 werd in het koor nog een extra laag latexverf aangebracht. Karin Keutgens beschrijft de polychromie als volgt (zie bijlage 7):

> *“De decoratie in het koor bestaat uit een muurvullende schildering, onderverdeeld in een aantal horizontale registers. In het onderste register zien we een groen imitatie-gordijn dat opgehangen is aan grote oranjekleurige imitatie-metalen (gouden?, koperen?) knoppen. Het gordijn is circa 1,90 m hoog. Boven het gordijn is er een fries met een okerkleurig repetitief plantenrankmotief op een achtergrond van rode oker, zowel boven als onder omboord met een dubbele lijn, één in wit en één in blauw. De fries is ongeveer 45 cm hoog. Boven de fries is het wandoppervlak, tot een totale hoogte van ongeveer 7,2 m, beschilderd met een natuursteenimitatieschildering. De natuurstenen blokken zijn groot, lichtgroen-beige van kleur en “gemetseld” in halfsteensverband. Ze zijn gescheiden door dunne rode lijnen die voegen imiteren. Horizontaal is dat een enkele lijn, verticaal zijn het dubbele lijnen. Bovenaan wordt het geheel nogmaals afgeboord met een fries, deze keer met kepermotief. De bovenste lijn van deze fries valt samen met de geboorte van het gewelf. Ook de dagkanten van de ramen in koor en schip, de ribben, consoles en/of gewelfsleutels zijn beschilderd. Hierop werden echter geen proeven gedaan, dat weten we van foto’s en tekeningen.*
>
> *Het geheel moet erg imposant geweest zijn, door onder meer: de omvang van het totale beschilderde oppervlak; de opbouw in horizontale registers die hier niet contrasteert met de verticaliteit van het gebouw maar juist evenwicht brengt; de decoraties die de architectuur ondersteunen (steenimitatieschildering tot aan geboorte van gewelf, beschilderde consoles, ribben (manchetschilderingen) en gewelfsleutels); het grote formaat van de steenblokken; de opvallend oranje ophangknoppen en de statige ritmiek van het gordijn, ... Het kleurgebruik, door het overwegend voorkomen van groene tinten, met slechts enkele accenten in gele en rode oker, blauw, wit en zwart, oogt dan weer sober en moet rust uitgestraald hebben. We kunnen spreken van een geïdealiseerd fantasiedecor dat in een neogotisch kader thuishoort. De monumentaliteit van de schildering (totaal oppervlak, totale hoogte, hoogte gordijn, afmetingen geïmiteerde stenen) is bijzonder en bewijst het belang dat de investeerders hechtten aan de decoratie van deze kerk.”*

Afbeelding 44: Kerkruimte, zicht op doksaal

Afbeelding 45: Kerkruimte, zicht op koor

Afbeelding 46: Scheur mozaïekvloer

Afbeelding 47: Beschadiging plankenvloer

Afbeelding 48: Vervuiling hardstenen plint

Afbeelding 49: Lacune granitovloer

De banken in het schip van de kerk staan op een houten verhoogde vloer in grenen. De planken zijn vernageld met smeedijzeren nagels wat toelaat deze vloer rond 1819 (verbouwing Paravicini) te dateren. De vloer werd tijdens de herinrichting van het interieur in 1905-07 aangepast naar de breedte van de nieuwe banken.

De vloer in marmermozaïek op het koor werd, net als deze in de inkomhal, in het begin van de 20ste eeuw aangelegd.

DIAGNOSE

KERKRUIMTE

Er is algemeen een lichte vervuiling van de wanden in de kerkruimte. De westelijke wand vertoont over de volledige lengte oneffenheden en scheuren net boven en in de spitsboogvormige nissen en ter hoogte van de overgang tussen travee T6 en T7. In de nissen van travee T3 t/m T5 bladdert de verf ook af. Er zijn nog sporen zichtbaar van de dichtgemetselde opening in travee T7, onderaan werd slechts een kleine nis met segmentboog behouden. Boven deze nis is een verticale scheur waar te nemen die doorloopt tot aan de console van het gewelf.

Aan de oostzijde is ook licht scheurvorming waargenomen op de muur ter hoogte van travee T15 en op de overgang tussen traveeën T15 en T16 en traveeën T18 en T19. De muur tussen T15 en T16 vertoont ook oneffenheden. Ter hoogte van T16 bevinden zich net boven de zitbanken vlekken met afgebladderde verf en zoutuitbloeiingen en ook tussen T18 en T19 komen vuile vlekken voor.

De bepleistering en het schilderwerk van de zuidelijke wand, kant inkomportaal, zijn in goede staat. De plint in blauwe hardsteen met geprofileerde rand is eveneens in goede staat.

Onderzoek door KIKIRPA[3] in 2017 heeft de aanwezigheid van opstijgend grondvocht aangetoond dat voornamelijk in de mortelvoegen voorkomt. Tijdens de tweede fase van de exterieurrestauratie werden de buitenmuren geïnjecteerd om deze problematiek te behandelen. Met het opstijgend vocht werd een belangrijke hoeveelheid zout afgezet in de bepleistering vanaf grondniveau tot een hoogte van minstens ±250 cm. Over het algemeen wordt weinig schade waargenomen, wat hoogstwaarschijnlijk kan verklaard worden door de relatief recente afwerkingslagen. Het zoutmengsel aan de westgevel bestaat grotendeels uit kaliumnitraat, wat een eerder weinig schadelijk zout betreft. Het zoutmengsel blijft hier grotendeels uitgekristalliseerd (<65% RV) in de nabijheid van de verwarming. In de oostgevel worden verschillende nitraatzouten en natriumchloride gedetecteerd die grotendeels in oplossing aanwezig zijn (>30% RV). Er wordt verwacht dat schade aan de afwerkingslagen in de toekomst zal toenemen, zoals reeds zichtbaar op een hoogte van ±125 cm halverwege de oostelijke gevel en door een toename aan donkere vlekken. Dit laatste wordt veroorzaakt door sterk hygroscopische zouten die zonder de aanwezigheid van een vochtbron luchtvocht opnemen.

De granitovloeren voor en achter de banken vertonen kleurvlekken door plaatselijk meer of minder slijtage en afdekking met een loper. Beide vloeren vertonen plaatselijke scheurvorming, herstellingen en de granitovloer vooraan vertoont ook een lacune. In travee T19 ontbreekt een arduinen afdeksteen t.h.v. de vroegere stadsgaskoppeling.

De middengang met brede houten planken verkeert algemeen in goede staat. Het schilderwerk is volledig afgesleten, maar de planken zijn momenteel beschermd door een rode loper. De achterste plank is beschadigd (bij plaatsing van een elektrische kabel?). De houten plankenvloer ter hoogte van de zitbanken verkeert in redelijke staat, er worden enkel lichte beschadigingen en afgesleten schilderwerk tussen de banken waargenomen. De verhoogde vloeren werden in 1907 verbreed met korte plankjes. Deze liggen op verschillende plaatsen los.

Plaatselijk zijn de vloeren aangetast door houtborende insecten: aan de westzijde is een zware aantasting waargenomen ter hoogte van rij 1 en 5, deze aantasting is in het bijzonder goed afleesbaar in de onderliggende kruipruimte. Op de plankenvloer zijn verfspatten achtergebleven na de schilderwerken van de muur. Diverse plaatselijke herstellingen van de plankenvloeren zijn zichtbaar. De houten lat tussen de boord van de vloer en de planken is op meerdere plaatsen fel verweerd. De randlat op de hoek achteraan, rechts naast de middengang, is verzakt.

De draagstructuur onder de houten plankenvloer, bestaande uit kinderbalken, vertoont ernstige aantasting door houtborende insecten.

Aan de westzijde is een houten, ongeschilderde plint aanwezig (vermoedelijk vernieuwd), aan de oostzijde is geen plint aanwezig.

[3] KIKIRPA, Onderzoek vocht- en zoutbelasting, 23.05.2017 en KIKIRPA, Controlemeting opstijgend grondvocht, 23.08.2018.

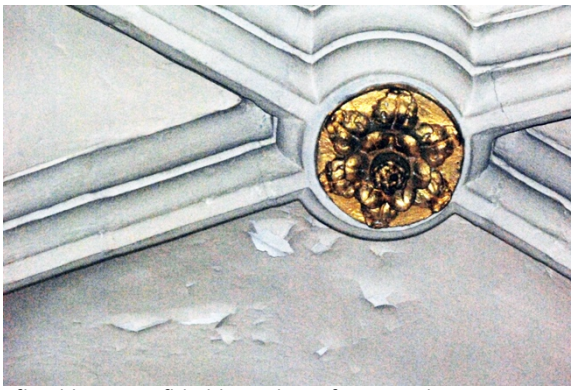

Afbeelding 50: Afbladderende verf op gewelven

Afbeelding 51: Kerkinterieur in 1935
(De Clercq L., 2006-07)

Afbeelding 52: Vrijleggingen polychromie
(Provinciebestuur Antwerpen, Stefan Dewickere, 2013)

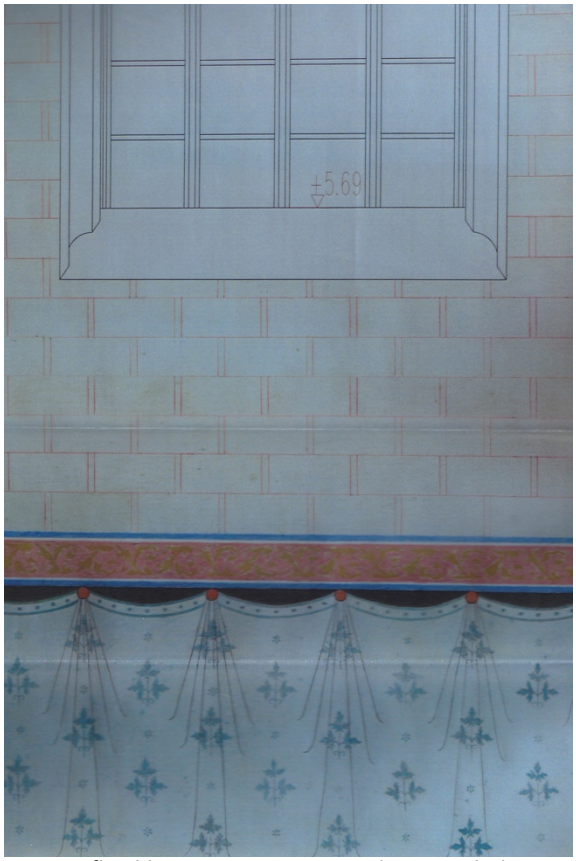

Afbeelding 53: Reconstructietekening polychromie
(Oorts G., 2007-08)

Afbeelding 54: Ontbrekend ornament balustrade

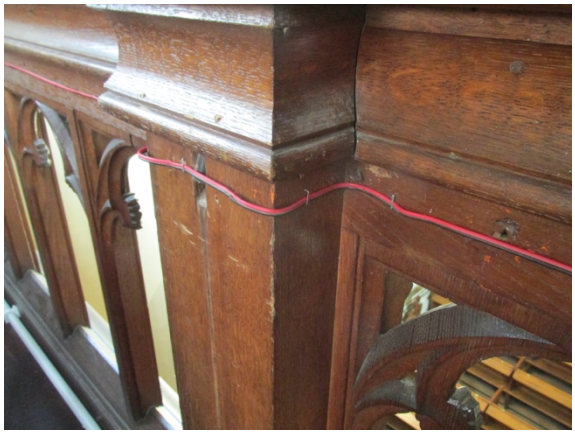

Afbeelding 55: Elektriciteitskabel langs balustrade

De gewelfribben verkeren in goede staat. Er is lichte tot matige scheurvorming in de gewelfvlakken van traveeën T3, T18 en T19 en ernstige scheurvorming (// zijgevels) in de gewelfvlakken van traveeën T4, T5, T6, T15, T16 en T17. Drie gewelfsleutels zijn verwijderd voor het aanbrengen van luchters en afgewerkt met een egale bepleistering. In de gewelfvelden werden openingen gemaakt om spots te kunnen plaatsen.

KOOR

Net als in de kerkruimte zijn ook op het koor lichte scheurvorming en oneffenheden op de muren waar te nemen. Het muurvlak onder de glasramen en tot aan de eerste rij banken verschilt van kleur omwille van een extra overschildering met latexverf.

De raamomlijstingen in witte natuursteen van de glasramen zijn grotendeels van bepleistering ontdaan en overschilderd. Er is scheurvorming ter hoogte van de voegen en de afzaten. De originele afwerking op de raamomlijsting is grotendeels verdwenen.

De mozaïekvloer is algemeen licht vervuild, maar in goede staat. Ter hoogte van de deur naar de consistorie (bordeaux-wit), naast de trap rechts naast het altaar (terracotta) en ter hoogte van de doorvoer van de verwarmingsleidingen doorheen de vloer (diverse kleuren) ontbreken enkele mozaïeksteentjes. Er wordt ook scheurvorming waargenomen.

De treden naar het koor in rood-grijs marmer vertonen lichte beschadigingen en enkele lacunes, waaronder een grote lacune aan de westelijke opkant, en scheurvorming, o.a. ter hoogte van het altaar. De voegen zijn uitgesleten en het marmer is licht verweerd.

De plint aan de westzijde vanaf de deur naar de consistorie tot achteraan in de kerk betreft een houten, ongeschilderde plint (vermoedelijk vernieuwd), de overige plinten van het koor zijn geschilderd en verkeren in goede staat.

In de gewelfvlakken wordt scheurvorming waargenomen, voornamelijk in traveeën T8 en T14, verder zijn er plaatselijke herstellingen aan de bepleistering van de gewelfvlakken uitgevoerd. Er is eveneens scheurvorming op de overgang van de gewelfvlakken en –ribben in travee T8.
Aan de beide kanten van de kerk is afscheuring opgetreden tussen de gewelfschalen en de buitengevel. Het tijdstip van het ontstaan van deze afscheuring is niet meteen duidelijk (voor of na het aanbrengen van de betonnen trekkers op zolder en/of verwijderen van de schuine ankers). Uit de opmeting van de scheefstanden blijkt dat de zijgevels een kleine tot aanzienlijke buitenwaartse verplaatsing vertonen. Deze scheefstand komt overeen met de waargenomen scheurvorming en is het gevolg van de spatkrachten afkomstig van de gewelven. Eenzelfde afscheuring is ook aan de voorgevel zichtbaar. Deze afscheuring was het gevolg van het onvoldoende verankerd zijn van de voorgevel met de achterliggende structuur.[4]
Bij de recente restauratiewerken werden nieuwe metalen trekkers aangebracht tussen de zijgevels en de betonnen trekbalken op zolder. De gordingen werden opnieuw aan de voorgevel verankerd m.b.v. L-vormige consoles.

NEOGOTISCHE POLYCHROMIE

De muurschilderingen zijn overschilderd. De verflaag van de muurschildering in de vrijgelegde delen vertoont beperkte sleet (en patina).

De oorspronkelijke muurschildering vertoont lacunes, barsten en zeer lokaal degradatie van de verflaag (verkleuring, afschilfering) mogelijk ten gevolge van een onvoldoende voorbehandeling vooraleer de schilderwerken werden uitgevoerd. De adhesie tussen overschildering en originele verflaag is lokaal groter dan de adhesie van de originele verflaag op preparatielaag en pleisterwerk. Mechanische vrijlegging bracht lokaal lacunes voort en is dus geen optie. Verwijdering is bijgevolg door verweking uit te voeren.

Bij vrijlegging werd ook de aanwezigheid van oude onzorgvuldige retouches vastgesteld.

De muurschildering is verder te onderzoeken op lacunes en op polychrome motieven.

[4] TRI Consult, 2008

Afbeelding 56: Toilet onder trap naar doksaal

Afbeelding 57: Verzakte trapboom

Afbeelding 58: Versleten tapijt op doksaal

Afbeelding 59: Scheurvorming en afbladderende verf gewelf

Afbeelding 60: Gebedsruimte consistorie

Afbeelding 61: Ontmoetingsruimte

3.1.2.3 DOKSAAL EN TRAPTOREN

BESCHRIJVING
TRAPTOREN
Een houten wenteltrap leidt naar het doksaal. Onder de trap is een toilet ingericht.

De vloer in de traphal is afgewerkt met hexagonale, zwarte en gele tegels. In het toilet onder de trap ligt een recente tegelvloer.

De wanden in de traptoren en het toilet zijn gepleisterd. In het toilet is tevens een lambrisering met recente tegels aanwezig. De onderzijde van de trap is in het toilet eveneens bepleisterd.

DOKSAAL
Het doksaal bevindt zich boven de inkomhal en biedt ruimte aan een orgel dat in 1905 werd vervaardigd door de firma Walcker uit Ludwigsburg.

De vloer op het doksaal, evenals de houten trap ernaartoe, dateert van de periode Van Dijk, met herstellingen (huiszwam) in het laatste kwart van de 20ste eeuw. De vloer is afgewerkt met rood tapijt.

In het gewelfvlak van travee T22 bevindt zich aan de oostzijde een luik dat toegang geeft tot de zolder.

DIAGNOSE
TRAPTOREN NAAR DOKSAAL
Er is ernstige vochtschade op de muren ter hoogte van de gelijkvloerse verdieping welke zich uit in de vorm van vochtvlekken, afbladderende verf en zoutuitbloeiingen. De muren hogerop en het plafond vertonen scheurvorming en afbladderende verf.

De houten trap vertoont overal aantasting door houtborende insecten, de onderste treden werden weinig vakkundig hersteld. De gehele trap is verzakt. Gezien de ernstige vochtschade in de muren is behandeling tegen zwam ook aan te raden (hoewel geen zichtbare schade hieromtrent).

Onderaan rondom de toiletdeur is een bekleding van linoleum aangebracht.

DOKSAAL
De bepleistering en het schilderwerk van de wanden verkeren in redelijke staat. In travee T22 werden rechts naast glasraam W2 herstellingswerken aan de bepleistering uitgevoerd.

De toestand van de houten plankenvloer kon niet gecontroleerd worden omwille van de bekleding met tapijt. Er bevinden zich ter hoogte van de balustrade 2 roosters (voor verluchting?) in de vloer. Het vasttapijt is versleten (afgelopen).

Er is scheurvorming waar te nemen op de overgang muur-gewelfvlak in travee T20 naast de geprofileerde boog in natuursteen, evenals scheurvorming en een gat in het midden van het gewelfvlak van travee T22. In het gewelfvlak van travee T22 is aan de westzijde een herstelling aan de bepleistering waar te nemen.

Van de eikenhouten balustrade ontbreken diverse onderdelen van de decoratie, ook bovenaan de balustrade lijkt een ornament te zijn verdwenen. Langs de balustrade werd op weinig vakkundige wijze een elektriciteitskabel aangebracht.

De trapladder naar de zolder is niet veilig toegankelijk.

3.1.2.4 CONSISTORIE

BESCHRIJVING
INKOM EN TRAPHAL
De inkomhal is met een mozaïekvloer afgewerkt. Een houten trap leidt naar de verdieping. De muren zijn bepleisterd en werden recent herschilderd. Onder de overloop werd een kastje met spoelbak aangebracht. De omliggende wanden werden met wandtegels, gelijk aan deze in het toilet, afgewerkt.

Het toilet onder de trap is met recente materialen afgewerkt.

GEBEDSRUIMTE
De gebedsruimte op het gelijkvloers werd recent en met hedendaagse materialen heringericht. Uit restanten die eerder werden teruggevonden kan afgeleid worden dat de ruimte voorheen was afgewerkt met een visgraatparket. Volgens verklaring van de voormalige koster is de oorspronkelijke parketvloer (visgraatparket op zavelbed, onderzijde gebitumineerd) weggenomen en vervangen door een laminaatvloer op een ondervloer.

Afbeelding 62: Ontmoetingsruimte

Afbeelding 63: Trap consistorie

Afbeelding 64: Inkom consistorie

Afbeelding 65: Kruipkelder

Afbeelding 66: Kruipkelder

Afbeelding 67: Gietijzeren radiator

Afbeelding 68: Stookplaats

Afbeelding 69: Troggewelven stookplaats

ONTMOETINGSRUIMTE
Net als de gebedsruimte op het gelijkvloers werd ook de ontmoetingsruimte op de verdieping recent en met hedendaagse materialen heringericht.

DIAGNOSE
INKOM EN TRAPHAL
De onderste trede van de houten trap is hersteld met een extra beplanking, bovenaan de trap wordt aantasting door houtborende insecten (kleine klopkever) waargenomen. De trapleuning is t.h.v. de overloop gebroken, beide delen van de leuning werden weinig vakkundig terug aan elkaar gezet.

De mozaïekvloer in de traphal verkeert in goede staat. Aan de rand van de vloer zijn enkele steentjes verdwenen.

De afvoer van het toilet is in opbouw geplaatst tegen de gevel van de traptoren.

GEBEDSRUIMTE
Gezien de recente herinrichting is de interieurafwerking algemeen in goede staat. Er zijn geen sporen van de historische afwerking zichtbaar. Net boven de plint aan de buitenmuren bladdert het schilderwerk af.

ONTMOETINGSRUIMTE
Gezien de recente herinrichting is de interieurafwerking in goede staat. Er zijn geen sporen van de historische afwerking zichtbaar. Bij de deur is zichtbaar dat de vloer werd verhoogd, mogelijk bevindt de historische vloer zich nog onder de huidige afwerking.

De keuken is verouderd.

3.1.2.5 ZOLDER

BESCHRIJVING
De zolder bevindt zich tussen de gewelven en de houten spantconstructie. De zolder is toegankelijk via een trapladder in de linkse orgelkast op het doksaal. Op de zolder zijn houten loopbruggen aanwezig.

DIAGNOSE
Het voegwerk aan de bovenkant van de gewelven is verweerd. Er is scheurvorming zichtbaar in de bepleistering aan de onderkant van de gewelven, die mogelijk doorloopt in de gewelfvlakken. De dakstructuur werd bij de buitenrestauratie in orde gesteld.

3.1.2.6 KRUIPKELDER

BESCHRIJVING
Onder de houten vloeren in de kerkruimte is een kruipruimte aanwezig, deze is toegankelijk via een luik in de oostelijke beuk.

In de kruipruimte zijn dwarse metselwerkmuurtjes aanwezig waarop de houten vloerconstructie draagt. In deze metselwerkmuurtjes zijn telkens vier boogvormige openingen aangebracht. In de kruipruimte is een grote hoeveelheid (historisch) puin aanwezig. De houten vloerconstructie bestaat uit kepers waarop een houten beplanking werd aangebracht.

DIAGNOSE
In de vloerkepers wordt een belangrijke aantasting door de kleine klopkever waargenomen. Er is sprake van belangrijke structurele verzwakkingen. Het is niet duidelijk of de aantasting nog actief is. Ook de opleg van de kepers op het metselwerk is op sommige plekken aangetast.

Door o.a. de aanwezigheid van puin in de kruipkelder is er onvoldoende vrije hoogte voor de uitvoering van onderhoudswerken.

Het toegangsluik is weinig functioneel en ontsiert de houten vloer.

3.1.2.7 CULTUURGOEDEREN EN ONROERENDE INTERIEURELEMENTEN
De beschrijving en diagnose van de cultuurgoederen en onroerende interieurelementen zijn respectievelijk terug te vinden in bijlage 1 en 6.

Afbeelding 70: Elektriciteit in opbouw

Afbeelding 71: Elektriciteit in opbouw

Afbeelding 72: Kroonluchter

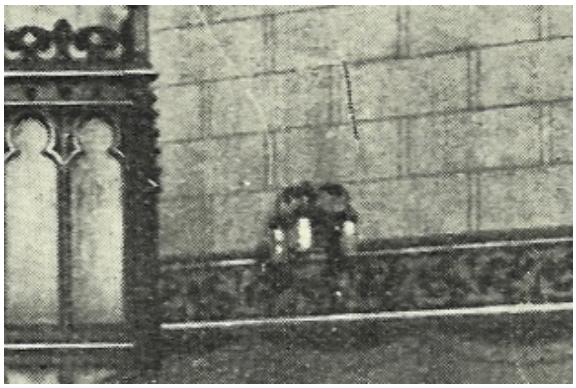

Afbeelding 73: Historische verlichting koor (kerkarchief, 1933)

3.1.3 TECHNIEKEN

3.1.3.1 VERWARMING

BESCHRIJVING
In het interieur zijn verschillende types verwarmingselementen aanwezig: 2 gietijzeren radiatoren aan de oostkant van het schip in traveeën T15 en T19 en 1 gietijzeren radiator aan de westkant in travee T3, verder recentere plaatradiatoren in koor en inkomportaal en convectoren in de nissen aan de westkant van het schip. De gietijzeren radiatoren maken deel uit van de verwarmingsinstallatie aangebracht tijdens de neogotische herdecoratie van het interieur. De verwarmingsleidingen liggen in opbouw in de kerk, in de kruipruimte en in caniveaus, afgedekt met roosters in gietijzer. Waarschijnlijk lopen er ook caniveaus onder het koor naar de stookplaats.

De stookplaats bevindt zich onder het koor. Ze is met bakstenen troggewelven overwelfd. De ruimte is opgesplitst in drie lokalen: de stookolietank, de ketels en een centrale hal. Rookgassen worden afgevoerd via een gemetst schouwkanaal. Er werd een blusinstallatie boven de brander aangebracht.

DIAGNOSE
De plaatradiatoren passen niet in het historisch kader.

De stookplaats voldoet niet aan de geldende normen: het plafond, noch de buitendeur, zijn brandwerend (EI60), er is geen onderverluchting en de bestaande verluchting is niet juist gedimensioneerd. Bovendien is de schoorsteen niet geschikt voor condenserende ketels en is de brandwerende scheiding tussen de lokalen niet vakkundig uitgevoerd.

Er wordt sterke roestvorming waargenomen op de metalen profielen van de troggewelven in het stookolielokaal met de stookolietank en eveneens een lichte roestvorming in het ketellokaal.

Het metselwerk van de muren in de stookplaats is beschadigd en de afwerking bladdert af.

3.1.3.2 VERLICHTING EN ELEKTRICITEIT

BESCHRIJVING
De verlichtingsinstallatie is recent: in de kerkruimte zijn downlighters ingewerkt in de gewelfvelden, een aantal kroonluchters zijn afgehangen vanuit de gewelven. Hiervoor werd de gewelfsleutel weggenomen.

Elektrische leidingen, contactdozen en luidsprekers zijn in opbouw geplaatst op de muren in de kerk. Er zijn elektrisch borden terug te vinden in de inkomhal, op het doksaal en in de consistorie. Een kabelgoot in PVC en contactdozen zijn eveneens in opbouw aangebracht tegen de opkanten van de trap naar het koor.

DIAGNOSE
De diverse leidingen die in opbouw werden geplaatst, verstoren het historische beeld van het interieur.

De recente verlichtingsarmaturen zijn weinig vakkundig her en der in het historisch interieur geplaatst. Voorheen werd de kerk verlicht met wandarmaturen. Deze armaturen waren op het koor aangebracht boven de fries met arabeskmotieven en in het schip onder deze fries.

3.1.4 ASBEST

Er is geen asbestinventaris beschikbaar. We adviseren de opdrachtgever deze asbestinventaris op korte termijn te laten opmaken.

3.1.5 AKOESTIEK

In de kerk zijn er klachten met betrekking tot de verstaanbaarheid van de predikant. De akoestiek is wel schitterend voor orgelconcerten. Er werden in 2007 akoestische metingen uitgevoerd door Daidalos Peutz, zie bijlage 9.

Afbeelding 74: Zuidgevel kloosterrestant

Afbeelding 75: Dak kloosterrestant

Afbeelding 76: Oostgevel kloosterrestant

Afbeelding 77: Houten kapconstructie

Afbeelding 78: Aanzet zuidelijke pandgang

Afbeelding 79: Beschadigingen metselwerk en ontbrekende natuursteen

3.2 BESCHERMD KLOOSTERRESTANT

3.2.1 EXTERIEUR EN STRUCTUUR

BESCHRIJVING

De overblijfselen van het 17de-eeuwse Annonciadenklooster bevinden zich aan de oostzijde van de kerk. In dit hoofdstuk wordt enkel het als monument beschermde zuidelijke deel van de restanten besproken. Het noordelijk deel wordt kort besproken in hoofdstuk 3.3.1.

Het beschermde restant van het voormalige Annonciadenklooster is noord-zuidgeoriënteerd. De oostgevel bestaat uit vier traveeën. De gevel is opgetrokken uit baksteen met zandstenen speklagen, steigergaten, raamomlijstingen en een holronde daklijst. De spitsboogvensters op het gelijkvloers zijn dichtgemetst, evenals de openingen in de westelijke scheimuur. De geprofileerde omlijsting van witte steen is nog zichtbaar. De ramen op de eerste verdieping zijn eveneens grotendeels gedicht, doch werden de natuurstenen kruismonelen, de druiplijst en het wigvormig ontlastingssysteem behouden.

De zuidelijke puntgevel werd opgetrokken in 1938 uit machinaal vervaardigde bakstenen en is langs de binnenzijde niet ingemetst in de aangrenzende gevels. Aan de buitenzijde werd de gevel op de verdiepingen wel met zandstenen hoekstenen ingemetst. De noordelijke puntgevel dateert van de scheiding tussen het noordelijk en zuidelijk deel van de westelijke pandgang, waarschijnlijk midden 19de eeuw. De muur is niet ingemetst in de aangrenzende gevels.

Het gebouw heeft drie bouwlagen en is afgewerkt met een zadeldak. Het dak is aan de oostzijde nog bedekt met natuurleien, de westzijde werd (tijdelijk) met een bitumineuze dakbedekking hersteld. De dakuitbouw is afgewerkt met dakpannen. Er is geen onderdak aanwezig.
De dakstructuur is opgebouwd uit houten spanten. De onregelmatige telmerken die worden teruggevonden op de spanten, wijzen op mogelijke recuperatie. De kepers aan de westzijde worden momenteel gestut. In de nokbalk is aan beide uiteinden een gat van een pen- en gatverbinding zichtbaar, hoogstwaarschijnlijk liep de dakconstructie dus door naar de andere delen van de pandgang.

De oorspronkelijke houten vloeren en/of gewelven werden, hoogstwaarschijnlijk in 1938, vervangen door betonnen vloeren.

DIAGNOSE

Doordat de zuidgevel in 1938 als voorgevel werd geconcipieerd, ging de oorspronkelijke oriëntatie naar de oostelijk gelegen pandhof verloren. Hierdoor is de waarneming van het gebouw gewijzigd en de beeldwaarde aangetast. De beeldwaarde wordt eveneens aangetast doordat de noordelijke helft van de westelijke pandgang sterk werd verbouwd.

BAKSTEENMETSELWERK

De grootste schade aan het historische metselwerk bevindt zich op het gelijkvloers aan de zuidoostelijke hoek waar een ingemetste muur (noordelijke muur van de zuidelijke pandgang) begin jaren ’70 werd afgebroken. De hoger gelegen muur werd reeds op een vroeger tijdstip (1938?) afgebroken want de hoek is hier met natuursteen afgewerkt.

Sporadisch ontbreken bakstenen in het metselwerk. De westelijke gevel, welke aansluit op de tuinmuur, werd bij restauratie van de kerk meegenomen en verkeert in goede staat.

Op de oostgevel worden sporen van bepleistering teruggevonden.

Ter hoogte van de kroonlijst is er extreme plantengroei (bomen, varens, …) op en tussen het baksteenmetselwerk. De stenen zijn hierdoor sterk uit elkaar geduwd.

NATUURSTEEN

De natuurstenen monelen en omlijstingen van de ramen op de verdieping zijn sterk gedegradeerd. Ook aan de raamomlijstingen op het gelijkvloers is verwering zichtbaar, maar in mindere mate.

Aan de natuurstenen plint is eveneens verwering zichtbaar, vooral aan de bovenste lijst, maar deze is algemeen niet als dusdanig dat ze de lezing verstoord.

Van de onderste speklaag ontbreekt een stuk tussen de eerste en tweede raamopening van rechts.

De druiplijst net onder de ramen van de verdieping en de kroonlijst zijn sterk verweerd.

Afbeelding 80: Omlijsting gelijkvloers

Afbeelding 81: Plantengroei kroonlijst

Afbeelding 82: Omlijsting en monelen verdieping

Afbeelding 83: Omlijsting en monelen verdieping

Afbeelding 84: Hanggoot oostgevel

Afbeelding 85: Regenwaterafvoer westgevel

BUITENSCHRIJNWERK
In het gebouw is geen oorspronkelijk schrijnwerk meer aanwezig. Het schrijnwerk dat nog aanwezig is, dateert vermoedelijk van 1938 en is in slechte staat.

HOUTEN CONSTRUCTIE-ELEMENTEN
Door jarenlange vochtindringing zijn alle houten elementen (dakconstructie, lateien, …) in slechte staat. De stutting van de kepers aan de westzijde wijst op een structureel probleem, waarschijnlijk ten gevolge verrotting van de muurplaat. De muurplaat aan de oostzijde is eveneens in slechte staat.

De lateien ter plaatse van (voormalige) raamopeningen zijn sterk vervallen en diverse balken zijn reeds uitgevallen en liggen onder het raam op de vloer.

BETONNEN CONSTRUCTIE-ELEMENTEN
Over het algemeen bevinden de betonnen vloeren zich in goede staat. Enkel op de eerste verdieping ter plaatse van de opleg van de middelste betonbalk op de westgevel is het wapeningsijzer zichtbaar, alsook in de inham op de verdieping aan de onderzijde van de betonplaat.

Beide betonplaten hebben een dikte van 8 cm. Bij herbestemming van het gebouw, dient de draagkracht van de vloeren te worden nagekeken.

DAKBEDEKKING EN AANSLUITINGEN
De goten zijn niet toegankelijk, waardoor de dakbedekking enkel vanop de begane grond en van binnenuit kon worden beoordeeld.

Algemeen lijken de leien in goede staat, ter hoogte van de dakgoot lijken diverse leien te zijn verdwenen waardoor op sommige plaatsen de bebording volledig is weggerot. De bebording staat ook op diverse, hoger gelegen, plaatsen nat en er valt licht doorheen de dakbedekking naar binnen. Op zolder is ook plantengroei doorheen de dakbedekking waargenomen.

De zijde die met bitumineuze dakbedekking werd afgeschermd, is in betere staat.

Op zolder worden een aantal natuurstenen nokelementen teruggevonden met een totale lengte van ±10 m, wat overeenkomt met de volledige lengte van dit gedeelte van de voormalige pandgang. Sommige elementen zijn beschadigd, één is volledig gebroken, anderen zijn nagenoeg intact.

De dakvensters werden afgedicht met roofing. Deze is echter behoorlijk gedegradeerd waardoor opnieuw water via het oostelijk dakvenster naar binnen kan komen. De dakvensters dienen te worden hersteld om opnieuw toegang tot de dakgoten te krijgen.

METALEN ELEMENTEN
De gevelankers zijn sterk verroest en het meest zuidelijke anker aan de oostgevel lijkt los te zitten.

REGENWATERAFVOER
Aan de oostzijde wordt over een beperkte lengte een hanggoot waargenomen, maar deze is niet met een afvoerbuis verbonden. De westelijke goot is aangesloten op een afvoerbuis aan de zuidwestelijke hoek van het gebouw, maar de afvoerbuis is niet goed verbonden met de standpijp.

VEILIGHEID EN TOEGANKELIJKHEID
De daken en goten zijn niet toegankelijk.

Gezien de slechte staat van de natuurstenen elementen en van het metselwerk, de houten constructie-elementen, de steile trappen, … is de veiligheid in en rondom het gebouw momenteel niet verzekerd.

Afbeelding 86: Gelijkvloers

Afbeelding 87: Gelijkvloers

Afbeelding 88: Eerste verdieping

Afbeelding 89: Eerste verdieping

Afbeelding 90: Zolderverdieping

Afbeelding 91: Zolderverdieping (Universiteit Antwerpen)

Afbeelding 92: Vloer gelijkvloers

Afbeelding 93: Dichtgemetste opening westgevel

3.2.2 INTERIEUR

BESCHRIJVING
De vloer op het gelijkvloers bestaat grotendeels uit bakstenen die volgens visgraatmotief zijn gelegd. Lokaal worden geelkleurige, vierkante tegels teruggevonden. De betonnen vloeren op de verdiepingen zijn niet afgewerkt.

De bepleistering van de wanden is doorheen het hele gebouw grotendeels verdwenen of zit los.

Doordat alle vensteropeningen op het gelijkvloers werden dichtgemetst is de ruimte zeer donker. De deuropening in de oostgevel is langs de buitenzijde eveneens dichtgemetst. Alle dichtgemetste openingen tekenen zich nog af in het interieur. In de spitsboogvensters zijn nog natuurstenen dorpels terug te vinden.

Omwille van de (beperkte) ramen op de verdieping valt er wel wat natuurlijk licht binnen en is de ruimte minder donker. Bij één van de ramen in de oostgevel worden natuurstenen tegels op de vensterbank teruggevonden. Doorheen het meest zuidelijke raam in de oostgevel komen planten het gebouw binnen.

De openingen in de westgevel lijken onderaan voorzien te zijn geweest van een houten balk. Van één van deze balken zijn de restanten nog aanwezig.

Doorheen het gebouw worden restanten teruggevonden van het gebruik als bergplaats (restanten houten stapelplatform, ijzeren staven, katroltouw, …)

Een steile houten trap leidt vanaf het gelijkvloers naar de verdieping. Een houten trapladder leidt verder door naar de zolderverdieping.

In de noordelijke inham van het gebouw worden op het gelijkvloers en de zolder (evenals op de buitengevel boven het dak) sporen teruggevonden van kinderbalken die in de gevel waren opgelegd. Op de zolder is deze inham ook hoger uitgebouwd en op de aangrenzende steunbeer werd een metselwerkwand teruggevonden. Alles wijst erop dat hier voorheen een traptoren aanwezig was die mogelijk naar de zolder van de kerk leidde.

Op de zolderverdieping loopt een regenafvoerpijp quasi horizontaal doorheen de uitbouw tegen de kerk. Het gaat vermoedelijk om de afvoerpijp van de inpandige goot van het noordelijk deel van de westelijke pandgang.

DIAGNOSE
De interieurafwerking is sterk vervallen en er lijken geen oorspronkelijke elementen meer aanwezig. Omwille van de vervallen afwerking zijn bouwsporen van dichtgemetste openingen zichtbaar.

De betonnen vloeren en ramen geven de ruimtes een zeer industrieel karakter.

De trappen zijn niet veilig toegankelijk.

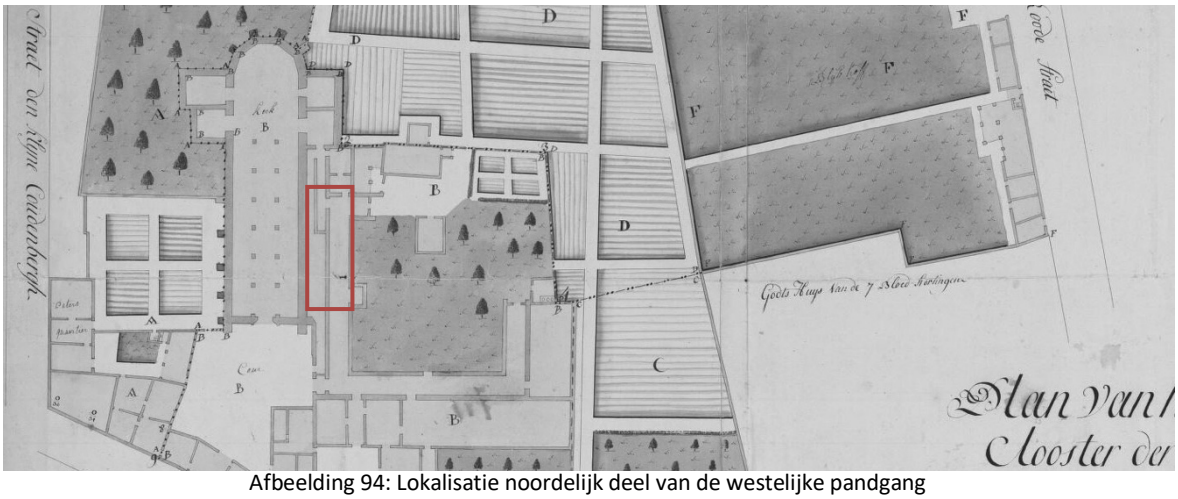

Afbeelding 94: Lokalisatie noordelijk deel van de westelijke pandgang

Afbeelding 95: Noordelijk deel pandgang, 1977
(Beeldbank Onroerend Erfgoed)

Afbeelding 96: Fragment noordelijk deel pandgang, 1977
(Beeldbank Onroerend Erfgoed)

Afbeelding 97: Fragment noordelijk deel pandgang, 1977
(Beeldbank Onroerend Erfgoed)

Afbeelding 98: Noordelijk deel pandgang

Afbeelding 99: Plint noordelijk deel pandgang

Afbeelding 100: Speklaag noordelijk deel pandgang

3.3 NIET-BESCHERMDE GEBOUWEN EN PERCELEN

3.3.1 NOORDELIJK DEEL WESTELIJKE PANDGANG

Het noordelijk deel van de westelijke pandgang werd vermoedelijk midden 19de eeuw van de rest gescheiden en verbouwd. Bij aankoop van de percelen Rodestraat 12-14 werd het gebouw eigendom van de Universiteit Antwerpen die er in de jaren ’70 verbouwingswerken liet uitvoeren.

BESCHRIJVING

Een bakstenen gebouw van 7 traveeën en 2 bouwlagen onder zadeldak. Het zadeldak is lager en minder stijl dan het dak van het aangrenzende zuidelijk deel van de westelijke pandgang. Afgaand op de bouwsporen aan bovenliggende kerkgevel, raakte het dak mogelijk beschadigd tijdens de brand in 1798 en werd de dakhelling aangepast bij herstel en na afbraak van de noordelijke kloostgebouwen.

Op het gelijkvloers zijn nog steeds de spitsboogvensters met geprofileerde natuurstenen omlijsting (gelijk aan deze van het zuidelijke deel), de natuurstenen plint en de onderste 2 speklagen aanwezig. Daarnaast zijn er 2 rondboogdeuren terug te vinden. De smalste deur in de laatste travee en de rechthoekige vensters op de verdieping dateren van de verbouwing van de jaren ’70. De brede rondboogopening gaf toegang tot de uitbouw die zich ten tijde van het klooster in het pandhof bevond. De functie van deze uitbouw is niet duidelijk.

DIAGNOSE

Het gebouw lijkt vanaf de verdieping volledig heropgemetst: de ramen werden aangepast, de speklagen zijn niet meer aanwezig, de kroonlijst werd verlaagd, …. Momenteel zijn de bouwsporen moeilijk waar te nemen omwille van de klimop die op de gevel groeit, maar op historische foto’s is de scheilijn tussen oud en recent metselwerk duidelijk zichtbaar. De noordgevel en de noordoostelijke hoek van het gebouw lijken over de volledige hoogte van latere datum. Dit strookt met de structuur van het klooster die we terugvinden op het opmetingsplan van 1784.

De plint en overblijvende speklagen worden onderbroken waar zich oorspronkelijk een uitbouw in het pandhof bevonden en eindigen waar zich de aanzet van de noordelijke pandgang bevond. De uitlopers van hoger gelegen speklagen van het zuidelijk deel lopen nog enigszins verder door (zie Afbeelding 97).

Doordat dit deel van de pandgang sterk werd verbouwd, werd ook de beeldwaarde van het zuidelijk deel aangetast. De samenhang tussen beide delen is hierdoor nog weinig leesbaar.

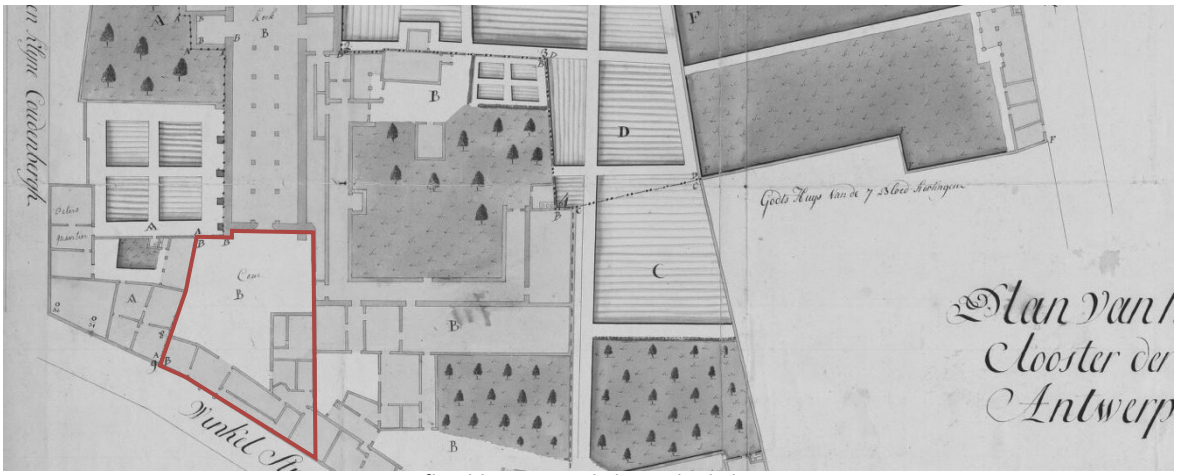

Afbeelding 101: Lokalisatie kerkplein

Afbeelding 102: Oostzijde kerkplein

Afbeelding 103: Oostzijde kerkplein

Afbeelding 104: Westzijde kerkplein

Afbeelding 105: Westzijde kerkplein

3.3.2 KERKPLEIN

Het inpandig kerkplein gaf in het voormalige klooster toegang tot de belangrijkste kloosterentiteiten: de kerk, het paterskwartier en de kloostergebouwen.

BESCHRIJVING

Het kerkplein is met kasseien verhard. Er zijn 3 types kasseien toegepast: oude Belgische platines (platte kassei) t.h.v. de rechtse poort, het kosterhuis, de kerk en in het centrale veld en de Balegemse kassei en 'vossenkop' t.h.v. de rechtse poort en de rondgang (afwisselend toegepast in stroken). In 1952 werd tegen de muur langs de straatkant een ondergrondse hoogspanningspost met bovengrondse bergplaats gebouwd.

DIAGNOSE

Doordat de gebouwen aan de Lange Winkelstraat werden afgebroken en er twee inkompoorten in de ringmuur werden voorzien, heeft het kerkplein een meer open karakter gekregen. Het centrale, ovale veld was begin 20ste eeuw ingericht als bloembed. Door deze zone mee te verharden ging het groene karakter van het kerkplein gedeeltelijk verloren.

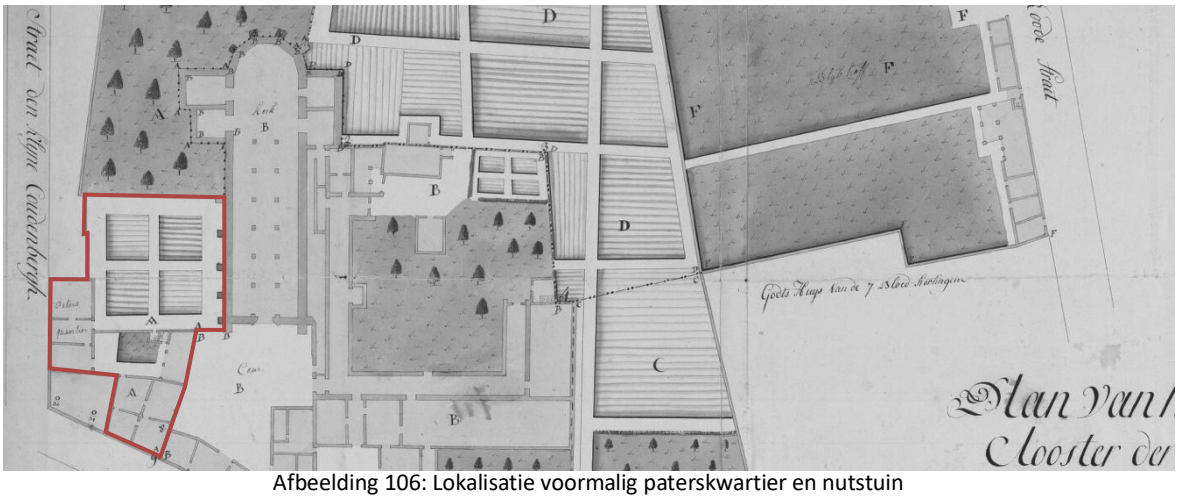

Afbeelding 106: Lokalisatie voormalig paterskwartier en nutstuin

Afbeelding 107: Pastorie, 1977
(Beeldbank Onroerend Erfgoed)

Afbeelding 108: Kosterhuis (kerkenbeleidsplan)

Afbeelding 109: Kosterhuis en pastorie
(kerkenbeleidsplan)

Afbeelding 110: Pastorie (kerkenbeleidsplan)

Afbeelding 111: Voormalige nutstuin

Afbeelding 112: Voormalige nutstuin

3.3.3 VOORMALIGE PATERSKWARTIER

Het voormalig paterskwartier van het klooster bevindt zich ten zuidwesten van de kerk en wordt tegenwoordig gebruikt als kosterhuis, pastorie, vergaderzalen en gemeenschapsruimte. De oorspronkelijke huizen die door de Annonciaden in 1608 werden aangekocht voor het klooster, bevonden zich hoogstwaarschijnlijk op deze locatie. De gebouwen werden in 1609 verbouwd om te voldoen aan de noden van de kloosterzusters.

Op het opmetingsplan van 1784 (zie Afbeelding 106) zien we dat het paterskwartier naast de huidige pastorie en kosterwoning ook een private koer met latrines en een nutstuin omvatte. Bovendien had de huidige kosterwoning een uitbouw richting de kerk welke de private koer van het kerkplein scheidde. De nutstuin werd van het kerkplein gescheiden door een tuinmuur met poort.

3.3.3.1 GEBOUWEN

In 1819 werden de gebouwen onder Paravicini omgebouwd tot kosterhuis en pastorie. In 1878 werd een bouwvergunning verkregen voor het veranderen van de gevel van de pastorie. De uitbouw aan de pastorie dateert van 1890. In 1929 werden verbouwingswerken uitgevoerd aan de gevels en het interieur van de pastorie. De galerij en het torentje, die beide gebouwen met elkaar verbinden, dateren van 1937-38 en zijn van de hand van architect Landwaard. Ze werden gerealiseerd met recuperatiemateriaal waaronder Gobertangesteen die in de kruipruimte onder de kerk werd gevonden. In 1963 werd de pastorie nogmaals grondig verbouwd en in 1989 werden aanpassingswerken uitgevoerd aan het gelijkvloers om de pastorie, het kosterhuis en het hoekhuis tot één geheel samen te voegen.

BESCHRIJVING

Aan de kant van de Lange Winkelstraat vinden we het kosterhuis terug. Het kosterhuis vormt een vierkant volume met 3 gevelzijden van telkens 4 traveeën in sobere baksteenbouw onder een schilddak. Een overdekte galerij verbindt het gebouw met de pastorie. Deze bevindt zich ten westen van de kerk aan de Kleine Kauwenberg. De pastorie is een langgerekt volume van 5 traveeën en 2 verdiepingen onder een leien zadeldak, met een aanleunende aanbouw uit 1890. Aan het binnenplein heeft de pastorie een lijstgevel in baksteenbouw met zandstenen plint en negblokken aan de rechthoekige ramen. De straatgevel aan de Kleine Kauwenberg is sterk verbouwd en gecementeerd in 1929.

DIAGNOSE

De panden vormen van oudsher de begrenzing van de ruimte rondom de kerk en zijn cruciaal voor het rustige karakter van de site. De gebouwen zijn karakteristiek voor de site en hebben een lange geschiedenis die minstens teruggaat tot begin 19de eeuw toen ze door Paravicini werden (om)gebouwd.

De straatgevel van de pastorie en de eind 19de-eeuwse achterbouw bij de pastorie zijn weinig kwalitatief. De voorgevel van de pastorie (Kleine Kauwenberg) is in de jaren ‘30 en ‘70 zwaar gerenoveerd: de gevel is bepleisterd en de raamopeningen zijn gewijzigd.

Van zowel de kosterwoning als de pastorie zijn vooral de achtergevels het meest gespaard gebleven van ingrijpende renovaties. De raamlateien zijn vervangen en bij de kosterwoning is een raam toegemetst.
De dakbedekking en daklichten werden aangepast.
De voorgevel van de kosterwoning is een lijstgevel geworden zonder authentieke elementen zoals trekankers.

Oorspronkelijke interieurelementen zijn grotendeels aan het zicht onttrokken of verwijderd. Enkele oudere elementen zijn wel nog zichtbaar in het kosterhuis: deuren, houten dakspanten en balken.

3.3.3.2 TUIN

De voormalige nutstuin bij het paterskwartier bleef grotendeels als tuin behouden.

BESCHRIJVING

De tuin is ingericht door de bewoners van de panden: neogotisch gestileerd tuinhuis, moestuin, kippenhok, verhard terras, …. De tuin wordt afgebakend met tuinmuren en hagen. De zone langs de kerk is met kasseien verhard. Tussen het tuinhuisje en de consistorie is een ijzeren poortje voorzien dat de tuin van de kerk met de koer van het internaat van de balletschool verbindt.

DIAGNOSE

Dit perceel heeft, hoewel anders geconcipieerd, nog de kwaliteit en het groene karakter van de 18de-eeuwse nutstuin. Door het wegvallen van de bebouwing langs de Kleine Kauwenberg, zie 3.3.4, is de tuin minder rustig en ingesloten dan voorheen.
Het bakstenen muurtje tussen de tuin en de rondgang om de kerk vormt een te harde scheiding, evenals de muur die de tuin van de koer van de balletschool scheidt. Op uitzondering van de grote bomen, is de begroeiing in de tuin weinig kwaliteitsvol.

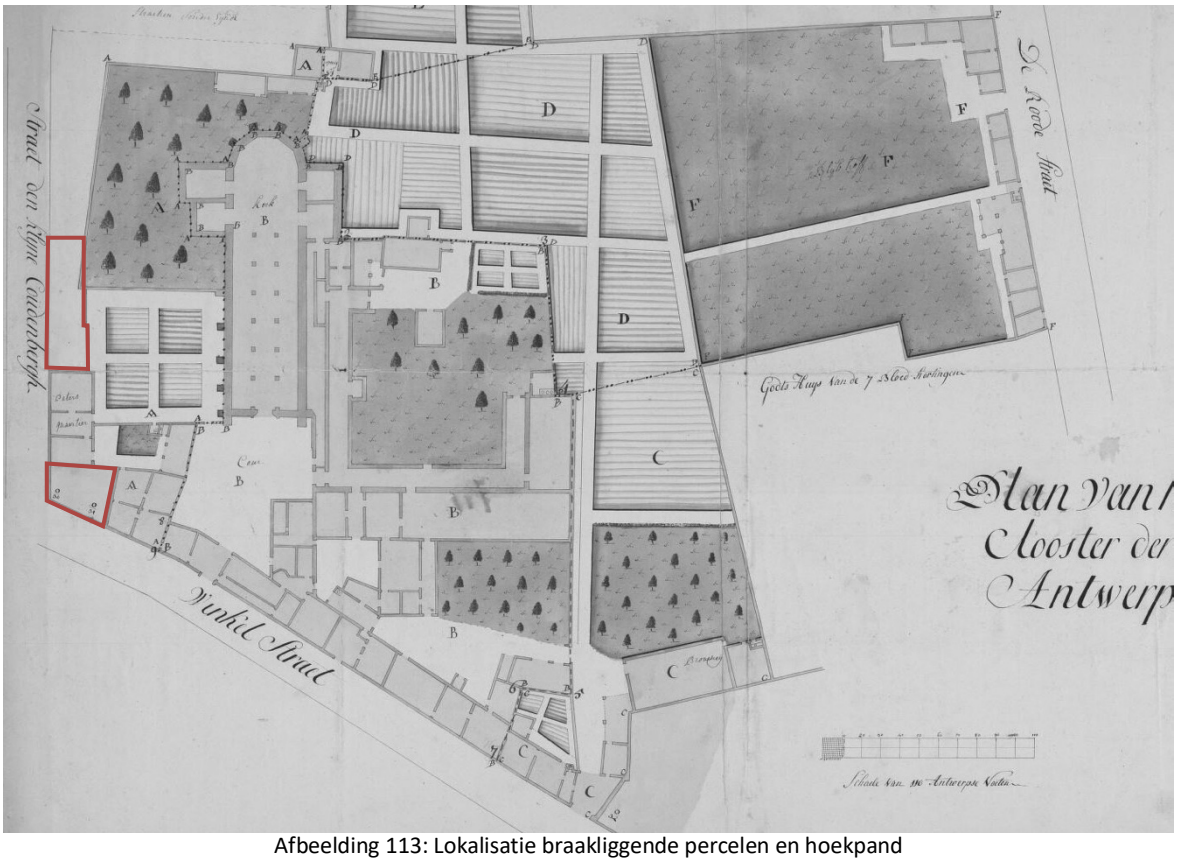

Afbeelding 113: Lokalisatie braakliggende percelen en hoekpand

Afbeelding 114: Hoekpand Lange Winkelstraat / Kleine Kauwenberg en straatgevel pastorie (Google Streetview)

Afbeelding 115: Braakliggende percelen Kleine Kauwenberg

Afbeelding 116: Braakliggende percelen Kleine Kauwenberg

Afbeelding 117: Braakliggende percelen Kleine Kauwenberg

3.3.4 BRAAKLIGGENDE PERCELEN KLEINE KAUWENBERG

De voormalige bebouwing op de percelen aan de Kleine Kauwenberg vormde de begrenzing van de nutstuin bij het paterskwartier. Volgens historische kaarten (zie bijlage 8) waren deze percelen en de percelen langs het Kauwenstraatje door de eeuwen heen steeds bebouwd. Er zijn tussen 1856 en 1902 diverse bouwaanvragen terug te vinden voor verbouwingswerken aan de woning op nr. 41. In 2001 wordt een aanvraag ingediend voor de sloop van het intussen vervallen gebouw. De historiek van de bebouwing op nr. 39 is niet duidelijk.

BESCHRIJVING

De braakliggende percelen zijn van de openbare weg afgescheiden met een houten omheining. Het meest noordelijke perceel wordt gebruikt als uitbreiding op de tuin bij de kosterwoning en de pastorie. Het meest zuidelijk perceel wordt als opslag gebruikt.

DIAGNOSE

Door het wegvallen van de bebouwing langs de Kleine Kauwenberg is de kerksite minder rustig en ingesloten dan voorheen.

3.3.5 HOEKPAND LANGE WINKELSTRAAT / KLEINE KAUWENBERG

Dit neotraditioneel diephuis werd in 1906 ontworpen door architect Frans Van Dijk en opgetrokken na afbraak van 2 andere panden. Opdrachtgever was Richard Böcking, een van oorsprong Duitse wolhandelaar en voorzitter van de bestuursraad van de protestantse kerk. Het gebouw dat aanleunde bij de dienstgebouwen van de Protestantse Kerk, was oorspronkelijk bedoeld als 'Deutsches evangelisches Altenheim', een tehuis voor bejaarde leden van de protestantse gemeente. De laatste vergunningsaanvraag dateert van 1989, waarbij aanpassingswerken aan het interieur werden uitgevoerd en de gelijkvloerse verdieping van de woning werd samengevoegd met deze van de pastorie en de kosterwoning.

BESCHRIJVING[5]

Hoekhuis van twee bij drie traveeën en drie bouwlagen onder zadeldak (nok loodrecht op de Kleine Kauwenberg). De eenvoudige trapgevel van zes treden met schouderstukken zijde Kleine Kauwenberg, en de lijstgevel zijde Lange Winkelstraat, hebben een parement uit rood baksteenmetselwerk in kruisverband oorspronkelijk met knipvoegen. Van witte natuursteen is gebruik gemaakt voor speklagen, sluitstenen, hoek- en negblokken, en van blauwe hardsteen voor de plint met schuine afzaat. Verder regelmatig ordonnantieschema met registers van getoogde deur- (middentravee zijgevel) en vensteropeningen met diamantkopsleutel en lekdrempel, en op de begane grond een ijzeren latei. Tweeledige geveltop met rechthoekige vensters; de zijgevel is afgewerkt met een klassiek hoofdgestel met houten kroonlijst op klossen. Bewaarde houten inkomdeur, verder vernieuwd schrijnwerk.

DIAGNOSE

Het pand vormt, samen met het kosterhuis en de pastorie, de begrenzing van de ruimte rondom de kerk en is daarom cruciaal voor het rustige karakter van de site. Bovendien is de historische samenhang van het pand met de kerk (zelfde architect, gebouwd in opdracht van de voorzitter van de bestuursraad van de kerk) belangrijk in de historiek van de kerk. Beide panden versterken elkaar.

De gevels van deze hoekwoning lijken vrij intact te zijn gebleven. De uitgevoerde verbouwingswerken beperkten zich tot het interieur.

[5] Agentschap Onroerend Erfgoed 2020: Deutsches evangelisches Altenheim [online] https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/5415

4 ERFGOEDWAARDEN

De voormalige Annonciadenkerk en de restanten van het Annonciadenklooster werden op 23 november 1987 beschermd als monument omwille van hun historische waarde.

De kerk en restanten van het klooster zijn in eerste instantie getuige van de toevloed van kloosterorden die het 17de-eeuwse Antwerpen tijdens de contrareformatie kende. Ze vertellen het verhaal van één van de 17 orden die zich in die periode in Antwerpen vestigden, nl. de Annonciaden. De kerk en de kloosterrestanten zijn de laatste getuigen van de aanwezigheid van dit eens zo dominante klooster in Antwerpen. De kloosterrestanten zijn essentieel om de kerk in zijn ruimere context te plaatsen. De kerk, met haar bak- en zandsteengevels, vormt bovendien een vrij zeldzaam voorbeeld van de kerkbouw in de eerste decennia van de 17de eeuw in het toenmalig hertogdom Brabant en in Antwerpen in het bijzonder.

Merkwaardig en daarom doorslaggevend voor de historische waarde zijn de ontwikkelingen die kerk en klooster doormaakten: van katholieke kloosterkerk (1615-1783), over kazerne met paardenstal (1786) en bakkerij (1798) naar protestantse kerk (1819-1821). Op deze plek wordt niet enkel het verhaal van het Annonciadenklooster verteld, maar ook dat van de protestanten die eeuwenlang in het geheim moesten samenkomen in Antwerpen. Deze herinnering is ook nog steeds levend gehouden in de huidige naam van de kerkgemeenschap, nl. 'De Brabantse Olijfberg', wat de vroegere schuilnaam was van de clandestiene protestantse geloofsgemeenschap. Ten slotte is het kerkgebouw één van de weinige plekken in de Antwerpse binnenstad waar de Duitse Kolonie van Antwerpen, die zo'n grote rol speelde bij de wederopbouw van de haven in de 19de eeuw, op een tastbare wijze aanwezig is.

In opdracht van de Duitse sectie werd het kerkgebouw gerestaureerd en heringericht in een sobere en beheerste neogotische stijl, welke merkwaardig is voor een kerk toebedeeld aan de protestantse eredienst. Er werd destijds bewust gekozen voor een samenhang tussen alle onderdelen van de kerk wat ze, specifiek voor het interieur, tot een gesamtkunstwerk maakt: de verschillende kunstvormen (muurdecoratie, glasramen, vloeren, kerkmeubilair, ...) werden samengevoegd tot één stilistisch ensemble, wat onder andere kan afgeleid worden uit de harmonische kleurstelling van het interieur. In zijn eenvoud en door zijn evenwichtige kleurbalans is de kerk als gesamtkunstwerk van bovengemiddeld niveau. Het interieurensemble is vrij uniek en waardevol. Bovendien zijn alle elementen van het neogotische interieur nog aanwezig.

Karin Keutgens (zie bijlage 7) omschrijft de waarde van de polychromische muurschilderingen als volgt:

> *"Aan decoratieve afwerkingen wordt vaak een minder belangrijke betekenis toegekend, juist omdat ze iconografisch betekenisloos zijn. Dit is echter een misvatting: door de betekenis net te zoeken in het totaalconcept, krijgen ze iconologisch belang.*
> *Het is het totale, de schaal en het samengaan van elementen dat wil leiden tot de betekenis van respect, van de gelovigen voor hun god, van de gemeenschap voor hun leiders, van de kerkgangers voor hun investeerders. Betekenis moet dus veel ruimer bekeken worden dan het louter "betekenende" dat meestal in de figuratieve kunst wordt belicht.*
> *Alles draagt dus bij om het totaalconcept luister bij te zetten. In het specifieke geval van deze kerk spelen enerzijds de buitengewone proporties en dus de schaalvergroting extra mee om die luister te accentueren, maar anderzijds bepalen de eenvoud van de aankleding, de gedempte ritmiek en het sobere, beperkte kleurenpalet de rust waardoor het ascetische blijft. In die zin kunnen we dit ensemble zeker uniek noemen. Deze uniciteit heeft voor een groot deel te maken met de gemeenschap waarin het gesamtkunstwerk ontstond, namelijk dat van vooral lutheraanse protestanten die de restauratie uit het begin van de 20ste eeuw mee geconcipieerd en gefinancierd hebben.*
>
> *Daarenboven is alles van dit neogotisch ensemble of uit deze restauratiefase nog intact aanwezig: het meubilair, de mozaïekvloer, het orgel, de glasramen, ... Ook de muurschilderingen zijn er nog, ze zijn enkel overschilderd. De vorige fases (van de oude kloosterkerk) zijn verdwenen (we weten dat het koor in 1900 ontpleisterd en opnieuw bepleisterd werd (Oorts, 2008, p. 19). Ook de fases volgend op de neogotische zijn gekend: een overschildering in witte olieverf uit 1959, een tweede overschildering in olieverf uit 1987, een overschildering met witte latexverf uit 2002 (Oorts, 2008, p. 22-23). Het neogotische decor en totaalkunstwerk is dus eigenlijk de enige waardevolle afwerking die in deze kerk (nog) aanwezig is. Dat pleit op zijn minst voor een uiterst zorgzame en respectvolle aanpak, die gerust eens grensverleggend mag zijn."*

Voor zover bekend is er in Vlaanderen geen ander neogotisch protestants kerkinterieur terug te vinden. Het ensemble heeft door hogergeschetste kenmerken en de zeldzaamheid van zijn contextuele authenticiteit een hoge waarde. Het gesamtkunstwerk van het vroeg 20ste-eeuwse interieur heeft ook een samenhang met de neogotische decoraties die werden aangebracht aan het exterieur, waaronder de poortomlijsting en de monelen en maaswerken.

Van het afgebroken Zuidkasteel is weinig bewaard gebleven. De klok van het kerkje dat zich binnen de wallen bevond, is bij de afbraak overgebracht naar deze kerk en in een eigen klokkentorentje geplaatst. De algemene kunsthistorische ontwikkelingen, classicisme en neogotiek, worden door de decennia verenigd en in een sobere variant uitgewerkt in het kerkgebouw.

In de jaren tussen de oorlogen was de Bachvereniging aan deze kerk verbonden en was een van de grondleggers van de Oude Muziekbeweging haar vaste organist: Jos Watelet. Deze culturele traditie zette zich ook nadien nog voort. Het Walckerorgel is een van de belangrijkste creaties van deze internationale orgelbouwer in België (het enige nog werkende uit die periode) en kan – mits in goede staat gebracht – ook gerekend worden tot het internationale orgelpatrimonium.

Tenslotte is de kerk een belangrijk historisch monument in haar omgeving. De kerk, het kerkplein en de aangrenzende pastorale gebouwen vormen een opmerkelijk ensemble. De kerk is een nog ondergewaardeerde toeristische trekpleister. Ze is onderdeel van een stadswandeling ‘Duitse sporen in Antwerpen’ en haar historie biedt mogelijkheden om de locatie te verheffen tot onderdeel van ‘het geheugen van ‘t stad’.

5 BEHEERSVISIE EN DOELSTELLINGEN

5.1 BEHEERSVISIE

Uitgangspunt is behoud, verbetering en herstel van de erfgoedwaarden van de gebouwen en de site waarbij in eerste instantie conservatie en restauratie van de bewaarde erfgoedelementen (zie hoofdstuk 3) aan bod komen. Bij restauratie wordt getracht om het oorspronkelijk materiaalgebruik aan te houden en historische afwerkingen en verbindingswijzen te hernemen waardoor de historische waarde wordt versterkt.

Om het gebruik van de gebouwen te blijven garanderen is het belangrijk om een gezond evenwicht te bekomen tussen behoud van erfgoedelementen enerzijds en energieprestaties, gebruikscomfort (akoestiek, technieken en binnenklimaat), toegankelijkheid en brandveiligheid anderzijds. Dergelijk evenwicht biedt garantie op een duurzaam gebruik, beheer en behoud van de gebouwen.

5.1.1 KERK

5.1.1.1 EREDIENSTFUNCTIE

Zoals bepaald in het kerkenbeleidsplan behoudt de kerk haar eredienstfunctie. De kerk wordt wekelijks gebruikt voor de zondagse eredienst van de Verenigde Protestantse kerk van België. Tijdens de eredienst wordt er aandacht besteed aan de multiculturele samenstelling van de geloofsgemeenschap, de kinderen hebben hun eigen bijeenkomst (kindernevendienst) en na de eredienst verzamelen alle gelovigen voor een moment van gezellig samenzijn.

Elke zondagnamiddag houdt de Pakistaanse kerk zijn dienst in de kerk en in de voormalige consistorie is een gebedsruimte ingericht waar de Arabische Protestantse kerk wekelijks bijeenkomt.

Naast de vaste erediensten wordt de kerk gebruikt voor uitvaarten en een sporadisch doopsel of huwelijk.

De verschillende geloofsgemeenschappen hebben een afgevaardigde in de kerkenraad.

5.1.1.2 TOERISTISCH EN CULTUREEL MEDEGEBRUIK

Naast de eredienstfunctie kent de kerk een toeristisch en cultureel medegebruik en het is de wens van het kerkbestuur om dit nog verder uit te bouwen.

Nu reeds vinden toeristen uit binnen- en buitenland de weg naar de kerk. Wie zich aanmeldt bij de koster kan het gebouw bezoeken. De kerk wordt ook bezocht in het kader van de wandeling 'Duitse sporen in Antwerpen'. In samenwerking met Procant[6] biedt het kerkbestuur, op aanvraag, een presentatie aan over de geschiedenis van de kerk. De kerk wordt ook regelmatig opengesteld op Erfgoeddagen, Open Kerkendagen, Open Monumentendagen, ….

Ongeveer vijfmaal per jaar worden er concerten gegeven in de kerk. Koren gebruiken de kerk af en toe om te repeteren en hun concert te geven, maar de grootste troef op cultureel vlak is het Walcker-orgel uit 1906. In 1990 werd de orgelkring 'De Olijfberg' opgericht. Deze orgelkring beheert het orgel, organiseert concerten, geeft musici en jongeren de kans om zich op het Walcker-orgel te initiëren of te bekwamen d.m.v. cursussen, stages, concerten, …. Ten slotte verstrekt de orgelkring ook informatie over alle aspecten van de orgelcultuur. Het kerkgebouw werd op regelmatige basis gebruikt door de studenten van het conservatorium (orgelklas). Door de staat van het orgel is dit gebruik tijdelijk stilgevallen, maar het kerkbestuur en het conservatorium hebben de wens de lessen te hernemen.

5.1.2 BESCHERMD KLOOSTERRESTANT EN NOORDELIJKE DEEL WESTELIJKE PANDGANG

Het beschermd kloosterrestant wordt door Universiteit Antwerpen opgenomen in de leeromgeving van de Stadscampus. Het beschermde pand wordt in zijn glorie hersteld en de samenhang met het noordelijke deel van de pandgang wordt opnieuw versterkt.

[6] Protestantse Cultuurkring Antwerpen

5.1.3 KOSTERHUIS, PASTORIE EN AANGRENZENDE PERCELEN

De bestuursraad wenst het kosterhuis, de pastorie en aangrenzende percelen te herbestemmen, mits behoud van een appartement voor de dominee, ontmoetingsruimte en bijhorende faciliteiten. Onderzoek naar deze herbestemming is al geruime tijd aan de gang. Vanuit haar diaconale roeping kiest het kerkbestuur zeer bewust voor een sociale bestemming en is hiervoor op zoek naar een partner om een sociaal woonproject met gemeenschappelijke ontmoetingsruimte te realiseren. Het project zou gerealiseerd kunnen worden in de bestaande panden en in een nieuwbouwvolume op aangrenzende braakliggende percelen.

De ruimte rondom de kerk wordt heropgewaardeerd met aandacht voor erfgoedwaarde, toegankelijkheid en biodiversiteit.

5.2 BEHEERSDOELSTELLINGEN

5.2.1 DOELSTELLING 1: BEHOUD, VERBETERING EN HERSTEL VAN DE ERFGOEDWAARDEN VAN DE KERK

5.2.1.1 SUBDOELSTELLING 1.1: BEHOUD VAN DE ERFGOEDWAARDEN VAN HET EXTERIEUR

Na de recente restauratie van het exterieur is regelmatig en grondig onderhoud uitermate belangrijk. Het kerkbestuur zal jaarlijks een onderhoudsbedrag voorzien in zijn begroting om dit onderhoud te garanderen. Het formulier in bijlage 4 vormt een leidraad voor het jaarlijks onderhoud en is de basis voor opmaak van het onderhoudslogboek.

5.2.1.2 SUBDOELSTELLING 1.2: HERWAARDERING VAN DE ERFGOEDWAARDEN VAN HET INTERIEUR

Gezien alle elementen van het neogotische interieur nog aanwezig zijn, wordt geopteerd om dit interieur te hernemen en zo de erfgoedwaarden van het neogotische interieur te herwaarderen. De aanwezige neogotische schildering is kwaliteitsvol en de voorkeur gaat ernaar uit om deze in waarde te herstellen. Haalbaarheid en methodiek (restauratie, reconstructie, …) van dergelijk herstel zal na verder onderzoek (zie 6.1.2) worden bepaald. Naast revalorisatie van de polychromie zullen vloeren (hout en mozaïek), gewelven, onroerende interieurelementen en cultuurgoederen worden gerestaureerd of geconserveerd.

Aan het orgel worden tot de interieurrestauratie onderhoudswerken uitgevoerd opdat het technisch en muzikaal voldoende functioneert tijdens de erediensten, repetities en concerten en dit voor zover mogelijk zonder verdere degeneratie van het orgel.

5.2.1.3 SUBDOELSTELLING 1.3: VERBETEREN VAN DE AANLEG RONDOM DE KERK

Om de erfgoedwaarden van de kerk optimaal tot hun recht te laten komen, wordt de aanleg rondom geëvalueerd. De beplanting wordt geleidelijk heraangeplant om de ecologische waarde en de belevingswaarde te vergroten.

5.2.2 DOELSTELLING 2: OPTIMALISEREN VAN HET GEBRUIKSCOMFORT IN DE KERK

5.2.2.1 SUBDOELSTELLING 2.1: VERBETEREN VAN DE TOEGANKELIJKHEID

De toegankelijkheid van de kerk en de bijhorende gebouwen wordt geëvalueerd en waar nodig en mogelijk geoptimaliseerd. Daarbij wordt ook aandacht besteed aan een verbeterde bewegwijzering en signalisatie.

5.2.2.2 SUBDOELSTELLING 2.2: VERBETEREN VAN HET SANITAIR

Het sanitair is momenteel slecht ingeplant onder de trappen in de bijgebouwen. In functie van het gebruik van de kerk door diverse gemeenschappen en de uitbreiding van het toeristisch en cultureel medegebruik, dienen de sanitaire voorzieningen te worden verbeterd.

5.2.2.3 SUBDOELSTELLING 2.3: OPTIMALISEREN VAN DE TECHNIEKEN EN DE ENERGIE-EFFICIËNTIE

Alle technieken worden geëvalueerd en waar nodig vernieuwd in harmonie met het historisch kader.

Het concept van verwarming met gietijzeren radiatoren dateert van begin 20ste eeuw en past binnen het neogotisch interieurensemble. De caniveaus voor leidingen zijn nog aanwezig, incl. de afdekroosters. Dit historisch verwarmingssysteem blijft behouden, waarbij recente radiatoren door gietijzeren worden vervangen.

Binnen de beperkingen van het historisch kader worden maatregelen getroffen om de energie-efficiëntie van de kerk te verbeteren.

5.2.3 DOELSTELLING 3: HERBESTEMMING EN HERSTEL VAN DE ERFGOEDWAARDEN VAN DE KLOOSTERRESTANTEN

5.2.3.1 SUBDOELSTELLING 3.1: OPNIEUW IN GEBRUIK NEMEN VAN HET BESCHERMD KLOOSTERRESTANT

Om behoud van het erfgoed te garanderen, is het opnieuw in gebruik nemen van het gebouw cruciaal, daarom zal het kloosterrestant op korte termijn door de Universiteit Antwerpen herbestemd worden binnen de Stadscampus.

5.2.3.2 SUBDOELSTELLING 3.2: HERSTEL VAN DE ERFGOEDWAARDEN

Zowel exterieur als interieur van het gebouw worden grondig gerestaureerd, waarbij bewaarde erfgoedelementen worden geconserveerd en/of gerestaureerd. De dichtgemetste raamopeningen worden heropend waardoor de oriëntatie van het gebouw naar het oostelijk binnengebied wordt hersteld.

Gezien de slechte staat van het interieur wordt verwacht dat de afwerking volledig dient te worden vernieuwd. Er zal voor zowel vloeren, wanden als plafond gekozen worden voor een afwerking die past in het historisch kader.

5.2.3.3 SUBDOELSTELLING 3.3: VERBETEREN VAN DE ENERGIE-EFFICIENTIE

Bij restauratie van het kloosterrestant worden de nodige maatregelen getroffen om, binnen de begrenzingen van het historische kader, de energie-efficiëntie van het gebouw te optimaliseren.

5.2.4 DOELSTELLING 4: HERBESTEMMING VAN KOSTERHUIS, PASTORIE EN AANGRENZENDE PERCELEN

Door herbebouwing van de grenzen van de voormalige kloostersite wordt het contrast tussen het stille binnengebied en de stadsdrukte hersteld.

Bij herbebouwing van de braakliggende percelen en herbestemming van de bestaande gebouwen dient er rekening te worden gehouden met de historische waarde van het gehele gebied en met het feit dat deze gebouwen de begrenzing vormen van deze stille, groene ruimte. De binnengevels van de panden bepalen mee de sfeer van de ruimte rondom de kerk. De panden (bestaand en nieuw) dienen zich zowel naar de straat als naar het binnengebied te oriënteren opdat de sociale controle op het binnenterrein wordt vergroot.

5.2.5 DOELSTELLING 5: BESCHERMING VAN OVERIGE KLOOSTERRESTANTEN

De huidige bescherming omvat enkel de voormalige Annonciadenkerk en het zuidelijk deel van de westelijke pandgang. De rest van de site is wel vastgesteld als bouwkundig erfgoed.

Het noordelijke deel van de westelijke pandgang, het kosterhuis, de pastorie, het kerkplein en de tuin zijn echter evenzeer van belang als restanten van het klooster en als getuigen van de ontwikkelingen die de site na afschaffing van het klooster onderging. Ze hebben dus, net als de beschermde delen, historische waarde.

Het kosterhuis en de pastorie hebben bovendien een stedenbouwkundige waarde: ze bakenen de ruimte rondom de kerk af. Ze zijn bepalend voor het rustige karakter van het kerkplein en de gehele site.

De gebouwen en tussenliggende ruimtes vormen één geheel. Ze hebben een ensemblewaarde. De beschermde en niet-beschermde delen versterken elkaar. Afbraak van de niet-beschermde delen zou afbreuk doen aan de erfgoedwaarde van de beschermde delen. Bovendien zijn in alle gebouwen nog historische elementen (zowel in exterieur als interieur) terug te vinden.

Het niet beschermen van alle restanten van het klooster lijkt een hiaat in het beschermingsdossier van 1981.

6 MAATREGELEN

Hieronder volgt een algemene opsomming van concrete beheersmaatregelen, werkzaamheden of diensten. Erfgoedwerkzaamheden die hier niet worden opgesomd, doch als uitgangspunt hebben om de doelstellingen vermeld in hoofdstuk 5 te verwezenlijken en die volgens de regelgeving voor betoelaging met een erfgoedpremie in aanmerking komen, worden eveneens als beheersmaatregel beschouwd. Dit inclusief voorbereidende diensten of werken, studiewerk en middelen die nodig zijn om de werken zelf uit te voeren.

6.1 DOELSTELLING 1: BEHOUD, VERBETERING EN HERSTEL VAN DE ERFGOEDWAARDEN VAN DE KERK

6.1.1 SUBDOELSTELLING 1.1: BEHOUD VAN DE ERFGOEDWAARDEN VAN HET EXTERIEUR

EENMALIGE RESTAURATIEWERKEN

De schade aan het raam van de voormalige consistorie moet worden hersteld.

AARD DER WERKEN	EENMALIG	TERUGKEREND	VRIJSTELLING TOELATING
BUITENSCHRIJNWERK			
Herstellen van de kitvoeg	x		
Vervangen van het gebarsten ruitje	x		

TERUGKERENDE ONDERHOUDSWERKEN

Een regelmatig en grondig onderhoud is noodzakelijk om de erfgoedwaarden te bewaren. Jaarlijks voorziet de kerkfabriek in haar begroting een bedrag voor duurzaam onderhoud van het beschermd monument. Hiermee zullen de terugkerende maatregelen worden bekostigd zoals hieronder opgesomd. Een jaarlijkse inspectie zal worden uitgevoerd door het kerkbestuur op basis van het formulier dat terug te vinden is in bijlage 4. Deze checklist zal na uitvoering van restauratiewerken worden aangevuld met het opgemaakte onderhoudsdagboek. Om de 6 jaar wordt een grondige inspectie door Monumentenwacht uitgevoerd. Afhankelijk van de omvang van de onderhoudswerken worden deze uitgevoerd door de kerkfabriek of via aanneming.

Inzake de keuringen wordt verwezen naar de brochure 'Veiligheid en toegankelijkheid van zolders, kapruimtes, daken en goten' van Monumentenwacht. Hierin is een overzicht opgenomen van de keuringen en wettelijke vereisten in en op gebouwen van belang bij inspecties door Monumentenwacht. Dit overzicht vermeldt de jaarlijkse controle van de brandblusmiddelen (ARAB/CODEX) en de noodverlichting (ARAB/CODEX).

Het nazicht en reinigen van de daken en goten dient minstens jaarlijks uitgevoerd te worden.

Om gevolgschade te vermijden, dient alle schilderwerk van hout om de 7 jaar en van ijzerwerk om de 5 jaar (of in functie van de slijtage van de verflaag) hernomen te worden.

Verder dient de toestand van het buitenmetselwerk en de natuursteen jaarlijks visueel gecontroleerd te worden zodat tijdig ingegrepen kan worden indien er zich nieuwe schade manifesteert.

AARD DER WERKEN	EENMALIG	TERUGKEREND	VRIJSTELLING TOELATING
Visuele inspectie van het gebouw door opdrachtgever		jaarlijks	x
Grondige inspectie van het gebouw door Monumentenwacht		om de 6 jaar	x
WITTE NATUURSTEEN			
Controleren van de witte natuursteen op losse stukken		om de 2 jaar	x
Reinigen van biologisch verontreinigde natuursteen, methode nog te bepalen		i.f.v. vervuiling	
HOUTEN DRAAGSTRUCTUREN			
Controleren en indien nodig behandelen van alle houten draagstructuren tegen zwam en insecten		om de 2 jaar (voorjaar)	
Reinigen van de te monitoren zones m.b.t. insectenaantasting (wegnemen van alle boormeel)		om de 2 jaar (najaar)	
BUITENSCHRIJNWERK			
Reinigen van buitenschrijnwerk (incl. beglazing) en raamdorpels		i.f.v. vervuiling	x
Controleren, herstellen en verbeteren van historisch buitenschrijnwerk: vrij maken van condenswaterafvoeren, nakijken van de werking van hang- en sluitwerk, nakijken van kitvoegen		om de 2 jaar	x
Herschilderen van het houten buitenschrijnwerk		om de 7 jaar,	

AARD DER WERKEN	EENMALIG	TERUGKEREND	VRIJSTELLING TOELATING
(in de oorspronkelijke kleur)		i.f.v. slijtage	
IJZERWERK			
Herschilderen van historisch ijzerwerk (in de oorspronkelijke kleur)		om de 5 jaar, i.f.v. slijtage	
DAKBEDEKKING, -DOORBREKINGEN & AANSLUITINGEN			
Controleren en herstellen (ev. vernieuwen) van leien daken, incl. loden aansluitingen en afwerkingen		jaarlijks	
Reinigen van rookkanalen		om de 2 jaar	x
REGENWATERAFVOER EN RIOLERING			
Controleren en ev. reinigen van goten en vrijmaken van tapgaten		om de 3 maanden	x
Controleren en herstellen (ev. vernieuwen) van de goten		jaarlijks	
Onderhoud van de riolering: doorspoelen van buizen, reinigen van filters en putten		jaarlijks	x
TECHNIEKEN			
Controlemeting bliksembeveiliging		jaarlijks	x
Controleren en ev. herstellen van aanhechting bliksembeveiliging		om de 2 jaar	
Controleren en ev. herstellen van ophangstructuur, werking, … klok		jaarlijks	x
Bijzondere werken aan klok en toebehoren		om de 10-20 jaar	
VEILIGHEID & TOEGANKELIJKHEID			
Controleren van ladderhaken		bij elk gebruik	x
Controleren van ankerpunten		bij elk gebruik	x
DIEREN EN OMGEVING			
Snoeien van de begroeiing rondom de kerk		jaarlijks	x
Controleren en herstellen (ev. vernieuwen) van vogelwering		jaarlijks	

6.1.2 SUBDOELSTELLING 1.2: HERWAARDERING VAN DE ERFGOEDWAARDEN VAN HET INTERIEUR

VOORONDERZOEKEN

LOKALE VRIJLEGGINGEN VAN POLYCHROMIE

Er dient een steekproefsgewijze bemonstering te worden uitgevoerd naar de aanwezigheid van de polychromie om na te gaan of de schildering voldoende intact is om deze zonder verregaande invullingen te kunnen vrijleggen.

Daarnaast dienen extra vrijleggingen te worden uitgevoerd om een volledig beeld te krijgen van de polychromie. Het gaat hier o.a. over vrijleggingen aan gewelven, raamomlijstingen, maaswerken, muurnissen. De vrijleggingen zijn uit te voeren totdat een volledige reconstructietekening van de polychromie kan opgemaakt worden.

ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK PUIN

Tijdens de verbouwing begin 19de eeuw werd de kelderruimte opgevuld met steengruis van de afbraakwerken. Alvorens het puin wordt verwijderd, om de vrije hoogte van de kruipkelder te vergroten, dient een archeologisch onderzoek te worden uitgevoerd.

EENMALIGE RESTAURATIEWERKEN

Na analyse van de schade en problemen die zich voordoen in de huidige toestand, zoals beschreven in hoofdstuk 3, en na een grondige studie van de mogelijke restauratieopties, wordt ervoor geopteerd volgende ingrepen uit te voeren bij restauratie van het interieur:

INKOMHAL

Ondeugdelijke pleisterwerk op wanden en gewelven wordt afhankelijk van de noodzaak afgekapt, hersteld en/of vernieuwd. De vervuilde plinten uit blauwe hardstenen worden gereinigd. Beschadigingen aan gewelven (o.a. sluitsteen boven inkomportaal) worden hersteld.

De ‘te presenteren’ natuurstenen elementen (kolommen, maaswerken, …) worden vrijgelegd. Het overige wordt geschilderd in een kleurstelling naar de oorspronkelijke, al dan niet mits herdecoreren van wanden en gewelven.

In de marmermozaïekvloeren worden de ernstig beschadigde steentjes in gele marmer vervangen. Barsten worden hersteld.

De gietijzeren vloerroosters worden roestwerend behandeld.

Het geel gehamerd glas in de deuren en bovenlichten tussen inkomhal en kerkruimte wordt uitgenomen, gestockeerd en herplaatst. Op deze manier is het glas beveiligd tijdens de interieurwerken. Gebroken ruitjes worden vervangen.

Het houten inkomportaal en de kasten worden volledig nagekeken en waar nodig hersteld, inclusief deuren en hang- en sluitwerk. De plafondbeglazing en de glas-in-loodramen worden omzichtig gedemonteerd. De plafondbeglazing wordt vervangen door beglazing naar oorspronkelijk model. In de glas-in-loodramen worden gebroken glaasjes vervangen. Enkel sterk kromgetrokken registers worden herlood.

KERKRUIMTE EN KOOR

Ondeugdelijke pleisterwerk op wanden en gewelven wordt afhankelijk van de noodzaak afgekapt, hersteld en/of vernieuwd. Indien noodzakelijk worden waar mogelijk extra maatregelen getroffen m.b.t. het opstijgend grondvocht. [7] In zones met zoutcontaminatie worden de zouten afgeborsteld. Op de vernieuwde delen van het pleisterwerk wordt een grondlaag aangebracht.

Op basis van het vooronderzoek m.b.t. de polychrome muurschildering zal worden bepaald of de schilderingen worden vrijgelegd, geconserveerd, gerestaureerd en/of gereconstrueerd waarbij o.a. retouches worden uitgevoerd en storende lacunes worden ingevuld of zal de schildering worden gereconstrueerd. Vrijleggen van muurschilderingen is een arbeidsintensief proces, doch gaat hier de voorkeur naar uit gezien wordt teruggekeerd naar *"de authentieke uitstraling die zich niet enkel uit in het decor zelf (grootte, schaal), maar ook in de rijkdom van de uitvoering op zich, namelijk de verzorgd uitgevoerde olieverftechniek".*[8]

De recente houten plinten aan de westzijde worden verwijderd. De vervuilde plinten uit blauwe hardsteen worden gereinigd.

De draagbalken onder de plankenvloer worden behandeld tegen insectaantasting en versterkt of vernieuwd. De plankenvloer is te sterk aangetast om deze schadevrij te kunnen verwijderen en na behandeling te herplaatsen. Hij zal in situ behandeld te worden tegen zwam- en insectaantasting. Na behandeling wordt de plankenvloer opgeschuurd en afgewerkt met loog en zeep. Tijdens de werken aan de vloer worden ook manuele graafwerken in de kruipkelder uitgevoerd om een werkbare hoogte in de kruipkelder te bekomen. Deze werken zijn o.a. noodzakelijk om de restauratiewerken uit te voeren aan de onderzijde van de balkenvloer t.h.v. de koorbanken in het schip en voor aanleg van technieken. Tevens worden waar nodig de funderingen hersteld.

De granitovloeren worden geslepen om vlekken en krassen te verwijderen. De vloeren worden ingewassen en afgewerkt met lijnolie. De ontbrekende afdeksteen t.h.v. de vroegere stadsgaskoppeling (travee T19) wordt aangeleverd naar model van de steen in travee T3.

In de mozaïekvloer op het koor worden de ernstig beschadigde steentjes in gele marmer vervangen.

Gaten in de gewelven worden gedicht en scheuren worden hersteld. Ontbrekende sluitstenen worden in replica bijgemaakt, beschadigde sluitstenen worden hersteld.

Het historisch binnenschrijnwerk, de onroerende interieurelementen en de cultuurgoederen worden nagekeken en waar nodig gerestaureerd. Alle roerend en onroerend kerkmeubilair krijgt een onderhoudsbeurt (o.a. boenen).

TRAPTOREN DOKSAAL

Ondeugdelijke pleisterwerk op wanden en plafond wordt afhankelijk van de noodzaak afgekapt, hersteld en/of vernieuwd. In zones met zoutcontaminatie worden de zouten afgeborsteld. Alle schrijnwerk wordt nagekeken, waar nodig hersteld en gevernist. Niet-oorspronkelijke binnendeuren worden gedemonteerd en vervangen door deuren naar oorspronkelijk model.

De trap naar het doksaal wordt hersteld. De trap wordt preventief en curatief behandeld tegen insect- en zwamaantasting.

Bij reorganisatie van de sanitaire voorzieningen, zie 6.2.2, moet worden afgewogen of het toilet onder de trap behouden blijft. Zo ja, dan wordt het toilet volledig gesaneerd en gemoderniseerd.

---

[7] In hun rapport van 23.08.2018 adviseert KIKIRPA om de overbrugging van vocht via de bepleistering te onderbreken. Vervolgens wordt geadviseerd minerale afwerkingslagen aan te brengen en de situatie regelmatig te monitoren. Gezien er momenteel geen volledig zicht is op de polychrome schildering, zullen de maatregelen m.b.t. het opstijgend grondvocht in ontwerpfase geconcretiseerd worden.

[8] Keutgens K., 2019 - zie bijlage 7

DOKSAAL
Ondeugdelijke pleisterwerk op de wanden wordt afhankelijk van de noodzaak afgekapt, hersteld en/of vernieuwd.

Het vasttapijt op het doksaal wordt omzichtig verwijderd van de onderliggende drager. Na verwijdering zal de staat van de onderliggende plankenvloer worden geëvalueerd en de eventuele maatregelen worden bepaald.

Gaten in de gewelven worden gedicht en scheuren worden hersteld. De ondeugdelijke bepleistering op de gewelven (o.a. ter plaatse van scheuren) wordt uitgekrabd en/of afgekapt en lokaal vernieuwd. Ontbrekende sluitstenen worden in replica bijgemaakt, beschadigde sluitstenen worden hersteld.

Het houtwerk van de doksaalbalustrade wordt hersteld en behandeld.

ORGEL
Naast de reguliere en noodzakelijke onderhoudswerken aan het orgel, zie verder, wordt bij restauratie van het interieur ook het orgel gerestaureerd als onmisbaar onderdeel van het Gesamtkunstwerk. Voor restauratie van het orgel zal een deeldossier opgemaakt worden door een orgeldeskundige.

In de loop van de tijd zijn er kabels en dergelijke aan en rond de speeltafel bevestigd. Bij restauratie van het instrument wordt de bekabeling zoveel mogelijk los van het meubel aangebracht.

VOORMALIGE CONSISTORIE
Gezien de recente herinrichting van de voormalige consistorie, zullen hier op korte termijn geen werken uitgevoerd worden. Bij herinrichting van de ruimtes worden deze voorzien van een parketvloer naar oorspronkelijk model. De recente houten plinten worden verwijderd. Alle schrijnwerk wordt nagekeken, waar nodig hersteld en gevernist. Niet-oorspronkelijke binnendeuren worden gedemonteerd en vervangen door deuren naar oorspronkelijk model.

De trap in de voormalige consistorie wordt hersteld. De trap wordt preventief en curatief behandeld tegen insect- en zwamaantasting.

Bij reorganisatie van het sanitair, zie 6.2.2, moet worden afgewogen of het toilet onder de trap behouden blijft. Zo ja, dan wordt het toilet volledig gesaneerd en gemoderniseerd.

SCHEMATISCH OVERZICHT MAATREGELEN

AARD DER WERKEN	**EENMALIG**	**TERUGKEREND**	**VRIJSTELLING TOELATING**
Opmaak asbestinventaris en ev. verwijderen asbest	x		x
Verhogen vrije hoogte in kruipkelder, incl. eventueel herstel van de funderingen	x		
VLOEREN			
Verwijderen van niet-historische afwerkingen (o.a. tapijt)	x		
Herstellen van mozaïekvloeren	x		
Herstellen of vernieuwen van tegelvloeren	x		
Slijpen, inwassen en afwerken met lijnolie van granitovloeren	x		
Behandelen, versterken en/of vernieuwen van draagbalken onder plankenvloer			
Herstellen (ev. vernieuwen) en behandelen van plankenvloeren, incl. draagconstructie	x		
Plaatsen van parketvloeren in de consistorie	x		
Roestwerend behandelen van gietijzeren vloerroosters	x		
Aanleveren en plaatsen van ontbrekende afdeksteen naar historisch model	x		
WANDEN			
Verwijderen van later toegevoegde plinten	x		
Reinigen van plinten uit blauwe hardsteen	x		
Afkappen, herstellen en/of vernieuwen van pleisterwerk	x		
Herschilderen van pleisterwerk mits conservatie en/of restauratie (ev. reconstructie) van historische muurschilderingen	x		
PLAFONDS			
Afkappen, herstellen en/of vernieuwen van pleisterwerk	x		
Herschilderen van pleisterwerk mits conservatie en/of restauratie (ev. reconstructie) van historische muurschilderingen	x		

AARD DER WERKEN	EENMALIG	TERUGKEREND	VRIJSTELLING TOELATING
Controleren en herstellen van gaten in en beschadigingen aan gewelven	x		
BINNENSCHRIJNWERK EN INKOMPORTAAL			
Reinigen van binnenbeglazing		x	
Herstellen (ev. vernieuwen) van historisch binnenschrijnwerk, incl. beglazing & hang- en sluitwerk		x	
Herstellen of vervangen naar historisch model van binnenschrijnwerk	x		
Vervangen van gebroken ruitjes naar historisch model	x		
Herloden van sterk kromgetrokken registers glas-in-lood	x		
Vervangen van de plafondbeglazing in het inkomportaal naar historisch model	x		
Vernissen van historisch binnenschrijnwerk		x	
BINNENTRAPPEN			
Restaureren van houten trappen	x		
INTERIEURELEMENTEN EN CULTUURGOEDEREN			
Restaureren van houten interieurelementen en cultuurgoederen, incl. hang- en sluitwerk, afwerkingen, ...	x		
Controleren van de houten interieurelementen en cultuurgoederen op zwam- en insectenaantasting en desgevallend bestrijding door een gespecialiseerde firma		x	
Restaureren van het orgel	x		

TERUGKERENDE ONDERHOUDSWERKEN

Zie ook 6.1.1.

De zolder van de kerk dient jaarlijks gereinigd te worden. Op deze wijze kan men snel eventuele aantasting door insecten of zwammen vaststellen. Ook eventuele lekkages in de dakbedekking of gebreken aan de bescherming tegen ongedierte kunnen zo snel opgespoord worden.

Het jaarlijks onderhoud van het orgel bestaat uit een correctieve stemming en controle/smeren van de windmotoren, controle van de verdere windvoorziening en de toon- en registertractuur in de speeltafel en in de orgelkassen. Bovenop dit regulier onderhoud dienen hardnekkige storingen in de toon- en registertractuur van nabij te worden opgevolgd en op korte termijn aangepakt. Op middellange termijn worden voor iedere balg en de bijbehorende harmonicakokers het overplakken van scheuren van (langs)naden en hoeken en vervanging van één windmotor begroot.
Om een consistent onderhoud te kunnen garanderen dienen deze onderhoudswerken door één en dezelfde deskundige te worden uitgevoerd.

AARD DER WERKEN	EENMALIG	TERUGKEREND	VRIJSTELLING TOELATING
Visuele inspectie van het gebouw door opdrachtgever		jaarlijks	x
Grondige inspectie van het gebouw door Monumentenwacht		om de 6 jaar	x
Grondige reiniging van het interieur (incl. binnenbeglazing en zolder)		jaarlijks	x
VLOEREN			
Behandelen van planken- en parketvloeren		jaarlijks	
BINNENSCHRIJNWERK EN INKOMPORTAAL			
Controleren en herstellen (ev. vernieuwen) van historisch binnenschrijnwerk, incl. beglazing & hang- en sluitwerk		jaarlijks	
Vernissen van historisch binnenschrijnwerk		i.f.v. slijtage	
INTERIEURELEMENTEN EN CULTUURGOEDEREN			
Controleren van de houten interieurelementen en cultuurgoederen op zwam- en insectenaantasting en desgevallend bestrijding door een gespecialiseerde firma		om de 2 jaar	x
ORGEL			
Regulier onderhoud bestaande uit een correctieve stemming en controle/smeren van de windmotoren, controle verdere windvoorziening en toon- en registertractuur in de speeltafel en in de orgelkassen		jaarlijks	x
Verhelpen van hardnekkige storingen in de toon- en registertractuur		volgens noodzaak (2x per jaar)	x

AARD DER WERKEN	EENMALIG	TERUGKEREND	VRIJSTELLING TOELATING
Het overplakken van scheuren van (langs)naden en hoeken van iedere balg en de bijbehorende harmonicakokers		volgens noodzaak (middellange termijn)	x
Vervanging van één windmotor		volgens noodzaak (middellange termijn)	
TECHNIEKEN			
Keuren noodverlichting		volgens vigerende regelgeving	x
Controleren van brandblusmiddelen		jaarlijks	x
Keuren elektrische installatie		volgens vigerende regelgeving	x
Onderhouden van verlichting, incl. vervangen van lampen		jaarlijks	
Keuren van de verwarmingsinstallatie		jaarlijks	x

6.1.3 SUBDOELSTELLING 1.3: VERBETEREN VAN DE AANLEG RONDOM DE KERK

Volgende maatregelen worden voorzien voor de directe omgeving van de kerk.

EENMALIGE MAATREGELEN

AARD DER WERKEN	EENMALIG	TERUGKEREND	VRIJSTELLING TOELATING
Heraanleg ovaal bloembed	x		
Verwijderen van storende bouwkundige elementen, bomen, heesters en exoten	x		
Aanbrengen van nieuwe planten, met aandacht voor biodiversiteit	x		

TERUGKERENDE MAATREGELEN

AARD DER WERKEN	EENMALIG	TERUGKEREND	VRIJSTELLING TOELATING
Reinigen van verhardingen		jaarlijks	
Controle bomen en verwijderen van dode takken		jaarlijks	
Scheren/snoeien van beplanting		jaarlijks en i.f.v. de beplanting	
Maaien gazon		tweewekelijks tot maandelijks tijdens groeiseizoen	
Wieden van onkruid		4 wiedbeurten, gespreid volgens noodzaak over de periode van midden maart tot eind september	
Verwijderen van ongewenste begroeiing		jaarlijks tot om de 3 jaar	

6.2 DOELSTELLING 2: OPTIMALISEREN VAN HET GEBRUIKSCOMFORT

6.2.1 SUBDOELSTELLING 2.1: VERBETEREN VAN DE TOEGANKELIJKHEID

Rondom en in de kerk wordt aandacht besteed aan signalisatie en bewegwijzering zodat bezoekers op een eenvoudige manier de nodige informatie verkrijgen. Dit alles in harmonie met het historische kader.

De kerkzolder wordt veiliger toegankelijk gemaakt.

AARD DER WERKEN	EENMALIG	TERUGKEREND	VRIJSTELLING TOELATING
Aanbrengen van signalisatie en wegwijzers	x		
Verbeteren van de toegankelijkheid van de zolder	x		

6.2.2 SUBDOELSTELLING 2.2: VERBETEREN VAN HET SANITAIR

In functie van het gebruik van de kerk wordt het sanitair gereorganiseerd, gemoderniseerd en beter toegankelijk ingericht. Waar nodig wordt de riolering aangepast.

AARD DER WERKEN	EENMALIG	TERUGKEREND	VRIJSTELLING TOELATING
Reorganiseren, moderniseren, … van het sanitair	x		
Vernieuwen van sanitaire toestellen, incl. leidingen	x		

6.2.3 SUBDOELSTELLING 2.3: OPTIMALISEREN VAN DE TECHNIEKEN

VERWARMING

De stookplaats wordt waar nodig aangepast. De wanden en plafonds worden herschilderd.

De gietijzeren radiatoren, daterend uit de periode van de neogotische herdecoratie van het interieur, worden omzichtig afgenomen, nagekeken, herschilderd en teruggeplaatst. De recentere plaatradiatoren worden vervangen door gietijzeren. Vermogens worden berekend volgens de huidige normen.

De verwarmingsleidingen worden eveneens herschilderd. Waar nodig worden recent aangebrachte leidingen verplaatst.

ELEKTRICITEIT EN VERLICHTING

De elektriciteitsinstallatie wordt waar nodig vernieuwd en/of geoptimaliseerd. Terzelfdertijd wordt een nieuw verlichtingsconcept uitgewerkt. Daarnaast worden de technieken uitgebreid en geoptimaliseerd waarbij de aandacht ligt op multimedia- (wifi, beeldschermen) en geluidsinstallaties.

ENERGIE-EFFICIËNTIE

Er zal een energieaudit worden uitgevoerd om de energie-efficiëntie van het gebouw in kaart te brengen en eventuele maatregelen te bepalen. Mogelijke maatregelen zijn: aanbrengen van isolatie en een luchtscherm onder de (houten) kerkvloer (warmteverlies naar de kruipkelder), isolatie van de gewelven aan de bovenzijde, isolatie van de buitenmuren in de consistorie langs de binnenzijde, plaatsen van achterzetramen op het gelijkvloers van de consistorie, …

AKOESTIEK

Er worden luidsprekerzuilen geplaatst aan weerszijden van het koor om de spraakverstaanbaarheid in de kerk te verbeteren zonder aan de akoestiek van de ruimte te raken.

SCHEMATISCH OVERZICHT MAATREGELEN

AARD DER WERKEN	EENMALIG	TERUGKEREND	VRIJSTELLING TOELATING
TECHNIEKEN			
Verwijderen van in onbruik geraakte technieken, incl. leidingen	x		
Controleren en ev. herstellen van gietijzeren radiatoren	x		
Vervangen van plaatradiatoren door gietijzeren radiatoren	x		
(Her)schilderen van radiatoren en verwarmingsleidingen	x		
Controleren en ev. aanpassen van de stookplaats	x		
Herschilderen van wanden en plafonds in de stookplaats			
Aanpassingen aan elektriciteitsinstallatie conform AREI	x		
Aanbrengen van nieuwe verlichting passend in het historisch kader (exterieur en/of interieur)	x		
Optimaliseren van de multimedia- en geluidsinstallaties	x		

ENERGIE-EFFICIËNTIE			
Opmaak energieaudit	x		
Uitvoeren van maatregelen voortkomend uit de energieaudit	x		
AKOESTIEK			
Plaatsen van luidsprekerzuilen	x		

6.3 DOELSTELLING 3: HERBESTEMMING EN HERSTEL VAN DE ERFGOEDWAARDEN VAN DE KLOOSTERRESTANTEN

6.3.1 SUBDOELSTELLING 3.1: OPNIEUW IN GEBRUIK NEMEN VAN HET BESCHERMD KLOOSTERRESTANT

Opdat het beschermd gebouw op korte termijn terug in gebruik kan worden genomen, worden volgende maatregelen voorzien:

AARD DER WERKEN	EENMALIG	TERUGKEREND	VRIJSTELLING TOELATING
Opmaak herbestemmingsplan	x		

6.3.2 SUBDOELSTELLING 3.2: HERSTEL VAN DE ERFGOEDWAARDEN

Bij herbestemming van de kloosterrestanten worden restauratiewerken uitgevoerd. Na restauratie dienen onderhoudswerken te worden uitgevoerd om de erfgoedwaarden te behouden.

BOUWARCHEOLOGISCH EN MATERIAALTECHNISCH ONDERZOEK KLOOSTERRESTANTEN

Het uitvoeren van een vakkundig onderzoek laat toe om de bewaarde erfgoedelementen nauwkeuriger in kaart te brengen en de conservatie- of restauratie-ingrepen te bepalen.

CONTROLES

In afwachting van de goedkeuring van het herbestemming- en restauratiedossier voor het beschermd kloosterrestant dient het gebouw minimaal driemaandelijks te worden gecontroleerd.

AARD DER WERKEN	EENMALIG	TERUGKEREND	VRIJSTELLING TOELATING
Algemene controle van het gebouw		driemaandelijks	x
Controleren en eventueel herstellen van lekkages aan dak en regenwaterafvoeren		driemaandelijks	x
Controleren op losse stukken metselwerk, natuursteen, blauwe hardsteen, ijzerwerk, … en verzekeren van een veilige toegang tot het gebouw		jaarlijks	x
Controleren op zwam- en insectenaantasting en desgevallend bestrijding door een gespecialiseerde firma		jaarlijks (voorjaar)	x

INSTANDHOUDINGSWERKEN

In afwachting van de goedkeuring van het herbestemming- en restauratiedossier voor het beschermd kloosterrestant worden, omwille van veiligheid en om verdere gevolgschade aan het gebouw en de erfgoedwaarden te beperken, de volgende instandhoudingswerken uitgevoerd:

AARD DER WERKEN	EENMALIG	TERUGKEREND	VRIJSTELLING TOELATING
Het waterdicht maken van het dak en herstellen van de regenwaterafvoeren	x		
Het waterdicht maken van de deuropeningen	x		
Controleren en ev. schoren van beschadigde natuurstenen monelen en omlijstingen	x		
Verwijderen van plantengroei op de gebouwschil	x		
Reinigen van de te monitoren zones m.b.t. insectaantasting: wegnemen van alle boormeel, ook in windscheuren		jaarlijks (najaar)	x

EENMALIGE RESTAURATIEWERKEN

EXTERIEUR

De buitenschil en de structuur worden gecontroleerd en waar nodig gerestaureerd. Deze werken omvatten het gevelparement in baksteen, de natuurstenen gevelelementen, de betonnen draagvloeren, de dakstructuur, het buitenschrijnwerk en de riolering.

AARD DER WERKEN	EENMALIG	TERUGKEREND	VRIJSTELLING TOELATING
BUITENMETSELWERK IN BAKSTEEN			
Reinigen van gevels	x		
Heropenen van oorspronkelijke raam- en deuropeningen	x		
Controleren en herstellen van gevelparement in baksteen	x		
Controleren en herstellen van voegwerk	x		
BUITENMETSELWERK IN WITTE NATUURSTEEN			
Controleren, herstellen en/of restaureren van elementen in natuursteen (speklagen, raamomlijstingen, monelen, ...)	x		
Controleren en herstellen van voegwerk natuursteen	x		
HOUTEN DRAAGSTRUCTUREN			
Controleren en indien nodig behandelen van alle houten draagstructuren tegen zwam en insecten		x	
Controleren en herstellen van houten dakstructuur (muurplaten, gordingen, kepers, spanten, …)	x		
Polymeerchemisch herstel van de houten dakstructuur	x		
BETONNEN DRAAGSTRUCTUREN			
Controleren, herstellen en ev. versterken van betonnen draagvloeren	x		
DAKSCHRIJNWERK			
Herstellen of vernieuwen van bebording, gootconstructies, ...	x		
Herplaatsen van dakvlakvensters	x		
BUITENSCHRIJNWERK			
Controleren en herstellen van houten poorten	x		
Plaatsen van nieuw buitenschrijnwerk in harmonie met het historisch kader, incl. hang- en sluitwerk en beglazing	x		
IJZERWERK			
Controleren en herstellen van gevelankers	x		
Herschilderen van gevelankers		x	
DAKBEDEKKING, -DOORBREKINGEN & AANSLUITINGEN			
Vernieuwen van de leien dakbedekking, incl. loden aansluitingen en afwerkingen, onderdak, …	x		
Herplaatsen van de historische nokafwerking	x		
REGENWATERAFVOER EN RIOLERING			
Vernieuwen van de regenwaterafvoer en aansluiting op riolering	x		
Voorzien van aansluitingen voor sanitair	x		
TECHNIEKEN			
Plaatsen van noodverlichting, pictogrammen, brandblusmiddelen, …	x		
Vernieuwen van de elektrische installatie	x		
Plaatsen van een verwarmingsinstallatie	x		
VEILIGHEID & TOEGANKELIJKHEID			
Plaatsen van ladderhaken, ankerpunten, …	x		
DIEREN EN OMGEVING			
Plaatsing van vogelwering	x		

INTERIEUR

Bij herbestemming en herinrichting van de ruimtes wordt gekozen voor een afwerking die past in de historische context. Er wordt een nieuwe trap voorzien die een veilige toegang tot de verdiepingen garandeert.

AARD DER WERKEN	EENMALIG	TERUGKEREND	VRIJSTELLING TOELATING
Opmaak asbestinventaris en ev. verwijderen asbest	x		x
VLOEREN			
Plaatsen van nieuwe vloerafwerkingen in harmonie met het historisch kader	x		
WANDEN			
Afkappen, herstellen en/of vernieuwen van ondeugdelijke pleisterwerk	x		
Herschilderen van pleisterwerk	x		

AARD DER WERKEN	EENMALIG	TERUGKEREND	VRIJSTELLING TOELATING
PLAFONDS			
Plaatsen van een nieuwe plafondafwerking in harmonie met het historisch kader	x		
BINNENTRAPPEN			
Plaatsen van een nieuwe binnentrap	x		

TERUGKERENDE ONDERHOUDSWERKEN

Een regelmatig en grondig onderhoud is noodzakelijk om de erfgoedwaarden te bewaren. De jaarlijkse inspectie zal worden uitgevoerd door Universiteit Antwerpen op basis van het formulier dat terug te vinden is in bijlage 4. De gedane vaststellingen worden gemeld in de jaarlijkse rapportering.

Om de 6 jaar wordt een grondige inspectie door Monumentenwacht uitgevoerd. Afhankelijk van de omvang van de onderhoudswerken worden deze uitgevoerd door Universiteit Antwerpen of via aanneming.

Inzake de keuringen wordt verwezen naar de brochure 'Veiligheid en toegankelijkheid van zolders, kapruimtes, daken en goten' van Monumentenwacht. Hierin is een overzicht opgenomen van de keuringen en wettelijke vereisten in en op gebouwen van belang bij inspecties door Monumentenwacht. Dit overzicht vermeldt de jaarlijkse controle van de brandblusmiddelen (ARAB/CODEX) en de noodverlichting (ARAB/CODEX). Volgens de huidige norm is het ook aangewezen de bliksemafleider jaarlijks te controleren.

Het nazicht en reinigen van de daken en goten dient minstens eenmaal per jaar uitgevoerd te worden.

Om gevolgschade te vermijden, dient alle schilderwerk van hout en metaal regelmatig hernomen te worden. Indicatief wordt een periode van 5-7 jaar vooropgesteld. Na vernieuwen van het schilderwerk zal, afhankelijk van het toegepaste verfsysteem, een definitieve periode opgenomen worden in het as-builtdossier.

Verder dient de toestand van het buitenmetselwerk en de natuursteen jaarlijks gecontroleerd te worden. Op die wijze kan tijdig ingegrepen worden indien er zich nieuwe schade manifesteert.

AARD DER WERKEN	EENMALIG	TERUGKEREND	VRIJSTELLING TOELATING
Visuele inspectie van het gebouw door opdrachtgever		jaarlijks	x
Grondige inspectie van het gebouw door Monumentenwacht		om de 6 jaar	x
WITTE NATUURSTEEN			
Controleren van de witte natuursteen op losse stukken		jaarlijks	x
Reinigen van biologische verontreinigde natuursteen, methode nog te bepalen		i.f.v. vervuiling	
HOUTEN DRAAGSTRUCTUREN			
Controleren en indien nodig behandelen van alle houten draagstructuren tegen zwam en insecten		jaarlijks/volgens noodzaak	
BUITENSCHRIJNWERK			
Reinigen van buitenschrijnwerk (incl. beglazing) en raamdorpels		i.f.v. vervuiling	x
Controleren, herstellen en verbeteren van buitenschrijnwerk: vrij maken van condenswaterafvoeren, nakijken van de werking van hang- en sluitwerk, nakijken van kitvoegen		jaarlijks	x
Herschilderen van het houten buitenschrijnwerk		om de 5-7 jaar, i.f.v. slijtage	
IJZERWERK			
Herschilderen van gevelankers (in de oorspronkelijke kleur)		om de 5-7 jaar, i.f.v. slijtage	
DAKBEDEKKING, -DOORBREKINGEN & AANSLUITINGEN			
Controleren en herstellen (ev. vernieuwen) van leien daken, incl. loden aansluitingen en afwerkingen		jaarlijks	
Reinigen van rookkanalen		jaarlijks	x
REGENWATERAFVOER EN RIOLERING			
Reinigen van goten en vrijmaken van tapgaten		jaarlijks	x
Controleren en herstellen (ev. vernieuwen) van de goten		jaarlijks	
Onderhoud van de riolering: doorspoelen van buizen, reinigen van filters en putter		jaarlijks	x
TECHNIEKEN			
Keuren noodverlichting		volgens vigerende regelgeving	

AARD DER WERKEN	EENMALIG	TERUGKEREND	VRIJSTELLING TOELATING
Controleren van brandblusmiddelen		jaarlijks	
Keuren elektrische installatie		volgens vigerende regelgeving	
Onderhouden van verlichting, incl. vervangen van lampen		jaarlijks	
Keuren van de verwarmingsinstallatie		jaarlijks	
VEILIGHEID & TOEGANKELIJKHEID			
Controleren van ladderhaken		bij elk gebruik	x
Controleren van ankerpunten		bij elk gebruik	x
DIEREN EN OMGEVING			
Snoeien van de begroeiing rondom het gebouw		2 maal/jaar, i.f.v. noodzaak	x
Controleren en herstellen (ev. vernieuwen) van vogelwering		jaarlijks	

6.3.3 SUBDOELSTELLING 3.3: VERBETEREN VAN DE ENERGIE-EFFICIËNTIE

Volgende maatregelen worden voorzien bij restauratie om de energie-efficiëntie van het gebouw te optimaliseren:

AARD DER WERKEN	EENMALIG	TERUGKEREND	VRIJSTELLING TOELATING
Verbeteren van de luchtdichtheid	x		
Thermisch isoleren van het dak	x		
Plaatsen van binnenisolatie op de buitenmuren	x		
Thermisch isoleren van vloer op volle grond	x		
Plaatsen van buitenschrijnwerk met isolerende beglazing	x		

6.4 DOELSTELLING 4: HERBESTEMMING VAN KOSTERHUIS, PASTORIE EN AANGRENZENDE PERCELEN

De braakliggende percelen aan de Kleine Kauwenberg worden opnieuw bebouwd zodat het binnengebied opnieuw wordt begrensd. De bestaande panden op de hoek van de Kleine Kauwenberg en de Lange Winkelstraat worden herbestemd, gerenoveerd en gerestaureerd.

Van de bestaande panden heeft het exterieur de grootste waarde, meer bepaald het hoekhuis, de kosterwoning en de achtergevels van de pastorie. Overige delen werden sterk verbouwd. Bij herbestemming zal het exterieur van de gebouwen zoveel mogelijk behouden moeten blijven en worden gerestaureerd. Voor de sterk verbouwde straatgevel van de pastorie wordt uitgegaan van een reconstructie van de gevel van 1878. Toevoegingen aan de bestaande gebouwen worden subtiel en in harmonie met het historisch kader uitgevoerd. Waardevolle interieurelementen zoals houten spanten en balken worden waar mogelijk terug zichtbaar gemaakt en gerestaureerd. Vermits veel verstopt zit achter afwerkingen zal verder destructief onderzoek nodig zijn om de waardevolle elementen verder te inventariseren.

Volgende voorwaarden werden opgelegd door de Dienst Monumentenzorg en de Afdeling Vergunningen van de Stad Antwerpen en de Preventiedienst van de brandweer: de horizontale afstand tussen de nieuwbouw en de kerk moet minstens 8m bedragen en de maximale hoogte wordt beperkt tot de hoogte van het naastgelegen internaat van de balletschool.

AARD DER WERKEN	EENMALIG	TERUGKEREND	VRIJSTELLING TOELATING
Herbebouwen van de braakliggende percelen aan de Kleine Kauwenberg	x		
Herbestemmen, restaureren en renoveren van de bestaande panden	x		

6.5 DOELSTELLING 5: BESCHERMING VAN OVERIGE KLOOSTERRESTANTEN

Bij indienen van het beheersplan zal bij Onroerend Erfgoed ook een aanvraag ingediend worden tot bescherming van de overige kloosterrestanten omwille van hun historische en stedenbouwkundige waarde.

7 MANIER EN TIJDSTIP VAN OPVOLGING

Op basis van dit beheersplan werd een formulier opgemaakt dat als leidraad kan dienen voor de eigenaars om jaarlijks de toestand van de gebouwen na te gaan en de erfgoedwaarden preventief en planmatig te onderhouden en zo het risico op schade te beperken, zie bijlage 4.

Vanaf de goedkeuring van het beheersplan, houden het kerkbestuur en Universiteit Antwerpen een onderhoudslogboek bij van de maatregelen die genomen worden voor het goede beheer van het erfgoed. Dit onderhoudslogboek wordt om de zes jaar aan het agentschap Onroerend Erfgoed bezorgd. Op basis van het logboek wordt samen met het agentschap bekeken hoe het beheer verloopt en of aanpassingen noodzakelijk zijn.

7.1 INSTANDHOUDINGSWERKEN

De (bouwfysische) toestand van het kloosterrestant wordt maandelijks gecontroleerd door Universiteit Antwerpen. Indien nodig worden instandhoudingswerken uitgevoerd om verdere schade aan de erfgoedwaarden tegen te gaan. Deze controles worden uitgevoerd tot de algemene restauratie (zie 7.2) start. Deze werken worden jaarlijks gerapporteerd aan het agentschap Onroerend Erfgoed.

7.2 RESTAURATIEWERKEN

De beheersmaatregelen zullen per gebouw worden uitgevoerd. Na goedkeuring van het beheersplan zal voor de kerk een restauratiedossier voor het interieur worden opgemaakt waarin de eenmalige werken zijn opgenomen. Voor het kloosterrestant wordt eerst een herbestemmingsplan en vervolgens een restauratiedossier opgemaakt.

Voor de restauratiewerken aan de beschermde gebouwen wordt een erfgoedpremie aangevraagd. Na de goedkeuring van de erfgoedpremie worden de werken aanbesteed en uitgevoerd.

De richtlijnen van het agentschap Onroerend Erfgoed worden verwerkt in het restauratiedossier. Tijdens de werken wordt de erfgoedconsulent op de hoogte gehouden van het verloop van de werken a.d.h.v. het werfverslag. Na het beëindigen van ieder dossier, tijdens de voorlopige oplevering, wordt het as-builtdossier en het onderhoudshandboek overhandigd aan het agentschap Onroerend Erfgoed.

In het as-builtdossier zijn volgende elementen opgenomen:

- Fotoreportage (voor, tijdens en na de werken)
- Werfverslagen, proces-verbaal van oplevering en nota over verloop van de werken
- Coördinaten van de uitvoerders en ontwerpers
- Verslagen met de resultaten van de (voor)onderzoeken
- Technische fiches van de gebruikte materialen
- Onderhoudsrichtlijnen m.b.t. de gebruikte materialen
- As-builtplannen en attesten

Aan de hand van het as-builtdossier zal een onderhoudshandboek met concrete richtlijnen opgemaakt worden waarbij dieper wordt ingegaan op de richtlijnen voor het verder beheer en onderhoud.

7.3 ONDERHOUDSWERKEN

Jaarlijks worden de beschermde gebouwen visueel geïnspecteerd door de eigenaar en worden de gevraagde onderhoudswerken uitgevoerd a.d.h.v. het formulier in bijlage 4 en eventueel aangevuld met onderhoudswerken die volgen uit de onderhoudshandboeken die na restauratiewerken zullen worden opgemaakt.

Om de 6 jaar zal over de realisatie van de beheersdoelstellingen en over de uitvoering van de maatregelen en werkzaamheden worden gerapporteerd aan Onroerend Erfgoed. Dit gebeurt m.b.v. een onderhoudslogboek. Het onderhoudslogboek bevat:

- een actueel toestandsrapport: de Monumentenwacht voert zesjaarlijks een diepgaandere inspectie uit van zowel exterieur als interieur van de gebouwen. Het rapport van deze inspectie geldt als actueel toestandsrapport.
- een overzicht van de (preventieve) maatregelen en werkzaamheden die de voorbije 6 jaar werden uitgevoerd. Dit overzicht wordt opgemaakt o.b.v. het modelformulier dat door het Agentschap Onroerend Erfgoed werd aangeleverd (dd. 26.11.2018) en gespecifieerd voor de beschermde gebouwen terug te vinden is in bijlage 4.

Op basis van het actueel toestandsrapport worden de in dit beheersplan vermelde maatregelen geëvalueerd en indien nodig bijgestuurd.

8 BIJLAGEN

zie afzonderlijke bundel

Perimeter van gebied waarvoor beheersplan wordt opgemaakt (met schaal en N-pijl)	zie Afbeelding 4
Lijst van geplande werkzaamheden	zie Hoofdstuk 6
Lijst van handelingen waarvan de uitvoering vrijgesteld zal zijn van toelating	zie Hoofdstuk 6
Lijst van ZEN-erfgoed met aanduiding op kaart	n.v.t.
Lijst van open erfgoed met aanduiding op kaart	n.v.t.
Lijst van ontsluitingswerken voor open erfgoed	n.v.t.
Lijst van werken aan bomen en struiken waarvoor toelating nodig is	n.v.t.
Lijst van cultuurgoederen	Bijlage 1
Lijst van geplande werkzaamheden aan een orgel dat dateert van na de Eerste Wereldoorlog	n.v.t.
Bibliografie	Bijlage 2
Plannen bestaande toestand en bouwevolutie	Bijlage 3
Formulier opvolging	Bijlage 4
Plan van aanpak Walcker-orgel	Bijlage 5
Lijst van onroerende interieurelementen	Bijlage 6
Waardebepaling neogotische schilderingen	Bijlage 7
Historische kaarten	Bijlage 8
Akoestisch rapport	Bijlage 9